m_educ_2025_150

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи

Кафедра практичної психології

Вплив сімейного середовища на формування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, 622 групи
Руснак Кароліна Артурівна
Керівник:
канд. психол. наук,
доц. **Назаревич В.В.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № ___ від _____ 2024 р.
Зав. кафедри _____доц. Радчук В.М.

Чернівці – 2024

Анотація

(українською мовою до 700 знаків)

Руснак К.А. Вплив сімейного середовища на формування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку / К.А.Руснак – Рукопис. – Чернівці, 2024. – 89 с.

Вплив сімейного середовища на формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку досліджувалось теоретичними методами, емпіричними методами та методами математичної статистики.

В процесі проведеного дослідження: систематизовано зміст понять «комунікативна компетентність»; визначено рівні сформованості у дітей дошкільного віку комунікативної компетентності; обґрунтовано вплив батьків на формування комунікативної компетентності дошкільників; запропоновано програму тренінгу оптимізації сімейного виховання в рамках формування комунікативної компетентності дошкільників.

Ключові слова: комунікативна компетентність, стилі виховання, комунікативні вміння.

Анотація

(іноземною мовою до 700 знаків)

Rusnak K.A. The influence of the family environment on the formation of communicative competence of preschool children / K.A. Rusnak – Manuscript. – Chernivtsi, 2024. – 89 p.

The influence of the family environment on the formation of communicative competence in preschool children was studied using theoretical methods, empirical methods and methods of mathematical statistics.

In the course of the study: the content of the concepts of “communicative competence” was systematized; the levels of formation of communicative competence in preschool children were determined; the influence of parents on the formation of communicative competence of preschoolers was substantiated; a training program for optimizing family education within the framework of the formation of communicative competence of preschoolers was proposed.

Keywords: communicative competence, upbringing styles, communicative skills.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ К.А. Руснак
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП……..……4

РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку в контексті сімейного середовища

1.1. Особливості формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку……..……..……7

1.2. Роль сімейного середовища у розвитку комунікативної компетентності здобувачів дошкільної освіти…….....18

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ. ……...…..28

РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження впливу сімейного середовища на комунікативну компетентність дітей дошкільного віку

2.1. Організація та методи дослідження ……29

2.2. Аналіз та інтепретація результатів вивчення комунікативної компетентності дітей дошкільного віку……41

2.3. Розробка тренінгової програми для батьків з оптимізації сімейного виховання …….55

ВИСНОВКИ ……69

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....72

ДОДАТКИ..…….…….……76

ВСТУП

У сучасному суспільстві проблема розвитку комунікативних навичок стає дедалі складнішою і все більш осмисленою, і ця проблема набуває все більшої актуальності. Не менш важливим є спілкування між людьми, родичами, друзями, які нині розділені відстанню між країнами через війну в нашій країні. Відмова від адекватного спілкування може призвести до невтішних результатів.

Насамперед ми говоримо про спілкування між батьками та дитиною. Конфлікт між «батьківським» і «дитячим» поколіннями, його причини і наслідки, можливість його трансформації в конструктивне русло, розвиток міжпоколінних відносин є одними з центральних проблем сучасної психології. Причин деструктивної сили конфлікту поколінь, на думку дослідників, це те що ціннісні орієнтації представників різних вікових груп є суперечливими.

Сім'я є первинною сферою соціалізації, де людина розвиває навички взаємодії з навколишнім середовищем І. В. Бех , І.С. Кон, О. Войчук, В. С. Лозниця. На позначення різних аспектів дитячо-батьківської взаємодії використовуються поняття «батьківське ставлення» А.Я. Варга, В.В. Століна, «батьківська позиція» І.Є. Валітова, В.М. Дружинін, «стиль виховання» В.С. Мухіна, З. Фрейд, Е. Фромм, Дж. Боулбі, Д. Віннікот, К. Роджерс та інші вважають що зміст батьківської позиції виявляє такі тенденції: суперечливість, подвійність, неоднозначність, внутрішню конфліктність.

Науковці зазначають, що комунікативна компетентність є однією з провідних та фундаментальних характеристик особистості, що формується. Саме тому розвиток мовлення дітей дошкільного віку є актуальним науковим питанням. Своєчасний і якісний процес розвитку комунікативної компетентності забезпечує повноцінний мовленнєвий розвиток майбутнього випускника дошкільного навчального закладу.

Проблема розвитку комунікативної компетентності досліджувалася наступними науковцями - Л. Виготський, Г.Леушина, О. Лурія, Т. Піроженко, С. Рубінштейн, І. Синиця, Л. Мацько, М. Плющ, Л. Щерба, О. Ушакова, А. Богуш, О. Біляєв, М. Вашуленко, М. Пентилюк та ін.

Вміти грамотно навчити дошкільників спілкуватися є дуже складним і відповідальним завданням, оскільки вони ще не повністю оволоділи навичками спілкування рідною мовою. Тому для успішного формування комунікативної компетенції дітей, власне батькам необхідно вдосконалювати умови функціонування сімї.

Об'єктом нашого дослідження є комунікативна компетентність дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: вплив сімейного середовища на формування комунікативної компетентності.

Завданнями нашої роботи є:

- здійснити теоретичний аналіз структури і змісту комунікативної компетентності дітей дошкільного віку, проаналізувати стилі сімейного виховання
- емпірично дослідити вплив сімейного середовища на комунікативну компетентність
- розробити тренінгову програму для покращення сімейного середовища.

Методи дослідження включають теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація джерел) з метою уточнення ключових понять; обґрунтування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку та визначення рівня розробленості цієї проблеми; емпіричні (спостереження та опитування дітей) для визначення рівня сформованості комунікативної компетентності і аналізу діяльності; методики діагностики сімейного середовища (методика діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін), тест на виявлення стилю виховання в родині, методика APQ - Сімейний Алабамський опитувальник), методи

математичної статистики для аналізу результатів експериментальної роботи.

Наукова новизна і практичне значення результатів дослідження полягає у тому, вперше досліджено комунікативну компетентність дітей дошкільного віку у взаємозвязку з особливостями сімейного виховання. Розроблено систему роботи щодо оптимізації сімейного виховання.

Експериментальна база дослідження: м.Чернівці, ясла-садок «Попелюшка», вибірка складала 15 дітей (5-6 років) та 22 батьків (15 жінок та 7 чоловіків).

Структура магістерської роботи складається з: вступу, двох розділів, висновків, та списку використаних джерел, загальний обсяг роботи - 90 сторінок, кількість джерел містить 51 найменування.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку в контексті сімейного середовища

1.1.Особливості формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку

Комунікативна компетентність - це базова здатність людини ефективно взаємодіяти з іншими людьми, використовуючи різноманітні вербальні та невербальні засоби. Оскільки основи соціальних навичок закладаються до шкільного віку, особливо важливо розвивати цю здатність у ранньому дитинстві. Вона включає не тільки навички говоріння та слухання, а й здатність розуміти почуття інших, співпереживати, вирішувати конфлікти та будувати міжособистісні стосунки.

Комунікація є ключовим аспектом соціальної взаємодії та потужним інструментом у суспільстві, що дозволяє обмінюватися ідеями та інформацією для досягнення взаєморозуміння.

У сучасному трактуванні поняття комунікація – це складний і багатогранний процес, який одночасно може виступати і процесом взаємодії між індивідами, і процесом інформування, і процесом емпатії та взаєморозуміння між людьми .

Комунікативна компетентність має складну структуру, яка включає різні взаємопов'язані елементи:

1. Когнітивний компонент - це стосується таких когнітивних процесів, як сприйняття, увага, пам'ять і мислення. Включає граматику, правила спілкування та розуміння невербальних сигналів.

2. Емоційний компонент передбачає здатність виражати та розуміти власні емоції та емоції інших людей. Важливими аспектами цього компонента є емпатія, співчуття та вміння контролювати емоції.

3. Соціальний компонент стосується навичок взаємодії з іншими людьми. Він включає вміння встановлювати контакт, підтримувати розмову, співпрацювати, вирішувати конфлікти та будувати міжособистісні стосунки.

Структуру комунікативної компетентності подано на рисунку 1.1.



Рис. 1.1. Структурна схема комунікативної компетентності

Характеристику компонентів комунікативної компетентності подано в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Таблиця компонентів комунікативної компетентності

№ з/п	Компоненти комунікативної компетентності	Опис	Ключові елементи
1.	Когнітивний компонент	Наявність когнітивного компоненту свідчить про вміння будувати взаємини між людьми.	Відчуття (відображення окремих властивостей, предметів та явищ оточуючого світу). Сприймання (процес цілісного відображення предметів, явищ внаслідок

			безпосередньої дії фізичних подразників на рецепторні поверхні органів чуття). Пам'ять (закріплення, збереження та наступне відтворення минулого досвіду). Увага (зосередження на певних об'єктах та явищах).
2.	Емоційний компонент	Емоційний компонент передбачає здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей, реагувати на взаємодію з іншими.	Емпатія (здатність розуміти емоційний стан іншої людини та співпереживати). Співчуття (вміння розуміти і розділяти негативні емоції іншої людини). Вміння контролювати емоції (здатність ідентифікувати та регулювати свої емоції).
3.	Соціальний компонент	Соціальний компонент передбачає вміння будувати міжособистісні стосунки, вирішувати конфлікти та підтримувати довготривалу співпрацю.	Встановлення контакту (емоційна, інтелектуальна чи фізична взаємодія). Підтримка розмови (процес активної комунікації з метою встановлення подальших взаємин). Вирішення конфліктів (процес врегулювання відносин, що полягає в пошуку спільного рішення, яке буде влаштовувати всіх учасників взаємодії). Міжособистісні стосунки (сукупність об'єктивних зв'язків та взаємодій між особами, які належать до певної групи).

Дослідження науковців О. Біляєва, М. Вашуленко, Л. Варзацької, Н. Голуб визначили такі комунікаційні функції:

- спілкування (обмін і передача інформації),

- інтеракція (потреба впливати на інших)
- сприйняття (потреба впливати на сприйняття фізичних, психологічних та індивідуальних особливостей)

Ці три тісно переплетені та органічно доповнюють одна одну. Тому виховання комунікативної здатності дітей має здійснюватися комплексно з урахуванням перцептивного, комунікативного та інтерактивного характеру спілкування. Для нас важлива сімейна взаємодія як ефективний спосіб розвитку комунікації та розвитку комунікативних навичок, адже дитина соціалізується, спілкуючись з дорослими під час різних видів діяльності, при цьому вона навчається. Фактична співпраця є важливою умовою формування комунікативних навичок, що сприяє інтелектуальному розвитку дітей, впливаючи на загальний рівень їх діяльності [1, с.333].

Незважаючи на зростаючу важливість спілкування в житті окремих студентів, очевидно, що навчальний процес фактично відсунув організоване та цілеспрямоване навчання такій взаємодії та спілкуванню. Варто відзначити, що в центрі уваги опинилося питання формування комунікативної компетентності дітей. Комунікативні вміння - це структурні елементи комунікативної діяльності, серед яких комунікативна діяльність - діяльність, спрямована на встановлення стосунків з іншими.

Оволодіння комунікативними вміннями робить процес спілкування від спонтанного до контрольованого, по-різному використовується для різних цілей спілкування, уміння говорити вміло.

Ефективна комунікація передбачає визначення теми, дотримання меж, побудову висловлювань на центральній ідеї та аудиторії, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, а також вибір типу та стилю мовлення відповідно до мети та ситуації. [3, с.88].

Отже, комунікативна компетентність – це вміння швидко й правильно орієнтуватися та планувати власне мовлення в умовах спілкування, цілеспрямовано організовувати спілкування та керувати

ним; вміння швидко, ефективно та правильно орієнтуватися в мінливих умовах спілкування, вибирати відповідний стиль спілкування для змісту комунікативної поведінки, і в той же час відповідає ситуації спілкування та особистісним характеристикам співрозмовника.

Деякі вчені вважають, що комунікативні вміння є феноменом комунікативної культури дітей, який реалізується в комунікативних ситуаціях і є уявленням особистісних якостей дітей.

Дошкільний вік - критичний період для розвитку комунікативних навичок. У цей період діти активно вивчають мову, вчаться взаємодіяти з однолітками та дорослими, розвивають емоційні та соціальні навички.

Основні етапи розвитку комунікативної компетентності в дошкільному віці:

1. Ранній дошкільний вік: навчання простій комунікації (жести, звуки, перші слова) та наслідування дорослих.
2. Середній дошкільний вік: активне засвоєння мови, розвиток інтерактивного мовлення, поява рольових ігор.
3. Старший дошкільний вік: формування складних мовленнєвих форм (монологів, розповідей), розвиток комунікативної компетентності в різних соціальних ситуаціях.

Н. Голуб визначає комунікативні навички як здатність встановлювати зв'язки, будувати стосунки, вести діалог та передавати інформацію. Розвиток комунікативних навичок у дітей є надзвичайно важливим перед вступом до загальноосвітніх закладів. Базові комунікативні навички сприяють встановленню зв'язків, діалогу та обміну інформацією, що є важливими для соціальної адаптації.

Дошкільнята розвивають комунікативну компетентність у три етапи: ранній вік фокусується на простому спілкуванні та імітації; у середньому віці відбувається активне засвоєння мови та інтерактивне мовлення; у старшому віці формується складне мовлення та розвивається компетентність у різних соціальних ситуаціях.

Під час аналізу праць вітчизняних та зарубіжних науковців ми в основному вважаємо, що комунікативна здатність є особистісною якістю, необхідною людині для повноцінного здійснення спілкування та міжособистісного спілкування, що проявляється в усвідомленій комунікативній поведінці дітей шкільного віку та здатності будувати поведінку.

Високий професійний рівень вимагає ефективної комунікації, компетентності, яка визначається як психосоціальна якість, що дає силу, впевненість та усвідомлення ефективної взаємодії з іншими людьми. [4, с.14].

Ефективна комунікативна компетентність впливає на успіх у будь-якій професії чи діяльності, дозволяючи людям ефективно взаємодіяти в особистих стосунках. [5, с. 230]. Комунікативна компетентність - це багатогранне поняття, що розвивається в дошкільному віці та охоплює когнітивний, емоційний і соціальний аспекти. Вона формується через безпосередню взаємодію і включає такі компоненти, як когнітивні знання, емоційний інтелект, мотивація, поведінка та міжособистісні стосунки. Когнітивний компонент включає знання про людські стосунки, соціальні та перцептивні здібності, особистісні характеристики, що формують комунікативний потенціал, у тому числі індивідуальні відмінності в обробці інформації та когнітивні стилі. [6, с. 127].

Отже, когнітивні стилі - це способи обробки інформації та вирішення проблем у невизначених ситуаціях, включаючи сприйняття, мислення та дії. Ці стилі залишаються відносно постійними для людини протягом усього життя, але змінюються на різних етапах розвитку.

Розвиток комунікативних навичок у дошкільнят – це складний процес, який залежить від багатьох факторів, включаючи взаємодію та соціальні ситуації. В українській дошкільній освіті комунікативна компетентність визначається як комплексне використання вербальних і невербальних засобів, включаючи ініціативу, стриманість і культурні

аспекти. [7, с. 206]. Фактори, що впливають на розвиток комунікативних навичок:

1. Внутрішні фактори:

- характеристики дитини: темперамент, особистість і когнітивні процеси. Діти з різним темпераментом (оптимістичний, наївний, меланхолійний, флегматичний) по-різному ставляться до інших.

- когнітивні процеси: розвиток мови, мислення і пам'яті безпосередньо впливає на здатність дитини висловлювати думки і розуміти інших.

- емоційний розвиток: здатність розпізнавати і виражати емоції та співпереживати іншим також є важливою складовою комунікативної компетентності.

2. Зовнішні фактори:

- сімейне середовище: стиль спілкування вдома, ставлення батьків до своїх дітей та літературне середовище вдома.

- дошкільний навчальний заклад: якість освітньої взаємодії, організація спільної діяльності дітей, наявність необхідного для розвитку мовного середовища.

- соціальне середовище: спілкування з однолітками, родичами та іншими дорослими.

Фактори розвитку комунікативних навичок подано на рисунку 1.2.

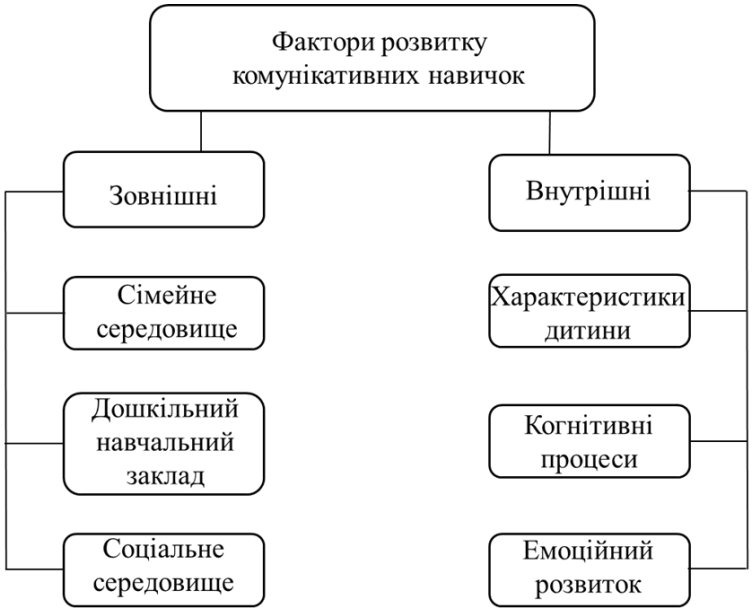


Рис. 1.2. Фактори розвитку комунікативних навичок

Характеристику факторів розвитку комунікативних навичок подано в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Таблиця факторів розвитку комунікативних навичок

№ з/п	Фактори розвитку комунікативних навичок	Характеристика
1.	Внутрішні	• Характеристики дитини: темперамент (вроджена стійка властивість людської психіки, одна з найважливіших структурних одиниць психодинамічної організації психічної діяльності, що визначає реакцію людини на інших людей та на події, що з нею відбуваються), особистість і когнітивні процеси. Діти з різним темпераментом (холерик, флегматик, сангвінік, меланхолік) по-різному ставляться до інших. • Когнітивні процеси: розвиток мови, мислення і пам'яті безпосередньо впливає на здатність дитини висловлювати думки і розуміти інших. • Емоційний розвиток: здатність розпізнавати і виражати емоції та співпереживати іншим також є важливою складовою комунікативної компетентності.
2.	Зовнішні	• Сімейне середовище: стиль спілкування вдома, ставлення батьків до своїх дітей та літературне середовище вдома. • Дошкільний навчальний заклад: якість освітньої взаємодії, організація спільної діяльності дітей, наявність необхідного для розвитку мовного середовища.

		• Соціальне середовище: спілкування з однолітками, родичами та іншими дорослими.

Компетентність - це сукупність знань, умінь, навичок і якостей, що уможливлюють успішну соціалізацію та професійну/навчальну діяльність. Державний стандарт підкреслює взаємозв'язок фонетичної, лексичної, граматичної, діалогічної та монологічної складових мовної компетенції. Нехтування будь-яким компонентом гальмує розвиток мовної компетенції. Соціалізація починається з народження, в першу чергу під керівництвом матері, яка забезпечує первинну любов, турботу і навчання комунікативним навичкам. Розвиток комунікативних навичок у дітей відбувається поступово і має свої особливості для кожного вікового етапу. В дошкільний вік діти активно опановують мову і вчаться висловлювати свої бажання та потреби. В середньому дошкільному віці розвивається інтерактивне мовлення та з'являються спроби створювати історії. А в старшому дошкільному віці формуються складні форми мовлення (монологи, розповіді) та розвивається вміння спілкуватися в різних соціальних ситуаціях.

Діти до шести років формують компетентність, здобуваючи базові знання, навички та вміння, необхідні для життя в сучасному суспільстві. Базові соціальні навички включають розрізнення людей за критеріями, адекватне спілкування, межі поведінки, культурні норми, етикет, співчуття, співпрацю та ідентифікацію з певною групою. [5, с. 232].

Дошкільнята формують уявлення про світ, суспільство та стосунки. Вони засвоюють правила суспільства через соціалізацію, адаптуючись до світу та навколишнього середовища, засвоюючи знання та норми. Цей процес відбувається у грі, спілкуванні та свідомості. [9, с. 12]. Сім'я - перший і найважливіший соціальний інститут дитини. Саме в сім'ї дитина отримує перший досвід спілкування та формує свої перші уявлення про світ. А дошкільний заклад в свою чергу доповнює сімейне виховання. Тут

діти вчаться спілкуватися та співпрацювати з однолітками, мають можливість вирішувати конфлікти.

Соціалізація дошкільнят збагачує їхній індивідуальний досвід через спільну діяльність, розвиває соціальні потреби та навички. Вона виховує емпатію, готовність працювати разом, співпрацювати та вирішувати конфлікти. Соціалізація вчить ефективній спільній взаємодії, допомагає дітям відчути себе частиною групи і знайти своє місце. Соціально компетентний дошкільник демонструє такі навички, як співпраця, вирішення проблем, повага до почуттів і потреб інших. [8, с. 58]. Щоб ефективно розвивати комунікативні навички дітей, необхідно створити відповідне мовленнєве середовище та використовувати різноманітні методи і прийоми. Рольові ігри, драматизація, бесіди та читання є ключовими. Створення ситуацій для спілкування, наприклад, виставки дитячих робіт, свята, екскурсії. Також слід створювати середовище, в якому діти можуть самостійно висловлювати свої почуття і думки, залучати батьків до спільної діяльності та організовувати консультативні зустрічі.

Діти у віці 3-4 років зазнають значних фізичних, психологічних і соціальних змін. Вони розвивають моторику, розширюють словниковий запас, навчаються соціальним навичкам і виражають емоції. Вони починають розпізнавати цифри, кольори та форми і виявляють інтерес до навчання. Вони розуміють родинні зв'язки, спілкуються з друзями і незнайомцями, розвивають уяву і творчі здібності. Закладається фундамент навчання, діти починають розпізнавати соціальні норми і розуміти важливість позитивних стосунків.

М. Айзенбарт визначає комунікативну компетентність дошкільнят як успішність у взаємодії. Фактори включають наявність наміру, відповідні стратегії, знання соціальної ролі, комунікативний контроль, емоційний контроль, а також відповідні навички та вміння. [11].

А. Богуш вважає створення розвивального мовленнєвого середовища вирішальним для формування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку. Педагоги та батьки повинні активно використовувати українську мову у спілкуванні, сприяти мовленнєвому розвитку через дружнє спілкування, обговорення подій, заохочення життєвого досвіду в різних видах діяльності. [13, с. 24].

1.2.Роль сімейного середовища у розвитку дитини дошкільного віку

Сім'я формує особистість дитини, в тому числі комунікативні навички. Це біологічна та соціальна група, де дитина отримує первинні соціальні навички, перший досвід спілкування, засвоює норми та правила поведінки. Сімейне середовище впливає на формування уявлень дитини про світ, людей і саму себе, а також є соціальною моделлю, що відображає моральні та духовні характеристики суспільства. [16].

Всебічний розвиток дитини вимагає спілкування з дорослими, які володіють накопиченими знаннями та досвідом. У дитячому садку важливим є навчання рідної мови та розвиток мовних навичок, що охоплює такі завдання, як культура звуковимови, збагачення словникового запасу та граматична правильність. Спільне проживання в сім'ї та взаємні обов'язки сприяють соціалізації, самореалізації та захисту, а також формують світогляд і поведінку дитини. Управління сім'єю впливає на матеріальне забезпечення, самореалізацію та культурне становлення, що робить її основним джерелом розвитку особистості.

Реалізація виховних можливостей у сім'ї відбувається через різноманітні виховні відносини, що розвиваються між її членами. Ці стосунки є взаємодіями, що передаються соціальним досвідом (знаннями, уміннями, навичками, ціннісними орієнтаціями, сімейними традиціями

тощо). При цьому виховні стосунки в сім'ї можуть бути як цілеспрямованими, так і ситуативними, спрямованими на створення сприятливих умов для поширення і засвоєння загальнолюдського досвіду, пізнавального досвіду, спілкування в практичній діяльності. Хоча сім'ї апріорі мають важливі освітні можливості, вони ще далеко не повною мірою реалізовані на практиці.

Фактори сімейного середовища, що впливають на розвиток комунікативних навичок :

1. Стиль батьківського виховання: авторитарні батьки сприяють розвитку страху, невпевненості та поганому спілкуванню, демократичні батьки виховують незалежність, відповідальність та впевненість у собі, а недбалість батьків призводить до егоїзму та непослуху.

Батьки і діти – це вічні проблеми, які завжди існували і будуть існувати в суспільстві. Відомий психолог Н. Максимова зробила цікаве спостереження про проблеми сучасних батьків і дітей, стверджуючи, що соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, відсутність державної допомоги призводять до розгубленості більшості людей. Ті, хто виріс у радянські часи (батьки), не були готові до підприємницької діяльності і розраховували на покращення життя «зверху». Діти відмовляються дотримуватися такого ставлення, пов'язуючи позитивні зміни у своєму житті з власною діяльністю [15, с. 86].

2. Клімат у сім'ї впливає на її динаміку. Тепле середовище сприяє розумінню, підтримці та позитиву, тоді як холодне середовище призводить до відчуження та недовіри. Конфліктний клімат сприяє тривозі та агресії, що призводить до нездорових стосунків.

Протягом багатьох років увага психологів, фізіологів і соціальних педагогів зосереджена на дітей раннього віку, оскільки цей період є критично важливим для фізичного та морального розвитку. Майбутнє дитини значною мірою залежить від умов її виховання. Дослідження вказують на те, що стимуляція та індивідуальний когнітивний досвід у

перші три роки життя є ключовими для розвитку розумових здібностей. До 3 років мозок досягає 80% свого дорослого потенціалу, і всі більш «зрілі» здібності та процеси, що розвиваються після цього, використовують основу, розроблену до цього віку. Однак будь-який стимул, особливо в такому ранньому віці, повинен бути «налаштований» на сприйнятий немовлям рівень ефективності.

Багатовіковий досвід людства дозволив виробити ідеальну форму цього стимулювання як запоруку повноцінного розвитку людини – це колискова пісня. Перший тривалий вид спілкування з дитиною, колискова, має домінуюче значення в спілкуванні з дитиною 1,5-2 років і продовжує відігравати особливу роль у взаємодії матері і дитини приблизно до 3-4 років. віку. В уявленнях традиційного суспільства колискова пісня виступає як постійно повторювана пісня та усний ритуал, що щоденно закріплює, визначає та стимулює правильний і безпечний розвиток нової людини [2, с. 10].

3. Моделі сімейного спілкування

- Діалог: взаємний обмін думками, почуттями та ідеями. Сприяє розвитку навичок слухання, висловлення власної думки та дискусії.

- Монолог: один член сім'ї домінує у спілкуванні, не беручи до уваги думки інших. Вони стають пасивними і нездатними відстоювати власні ідеї.

- Накази: Батьки ставлять ультиматуми дітям, не пояснюючи своїх вимог. Вони заохочують протест і непокору.

4. Соціокультурне середовище в сім'ї:

- освіта батьків

- статус сім'ї

- цінності, прийняті в сім'ї

- мовні патерни, якими користуються батьки

Механізми впливу сім'ї на розвиток комунікативних навичок дітей включають імітацію, ідентифікацію, заохочення позитивної поведінки та

соціальне навчання. Діти наслідують стиль спілкування батьків, переймають їхні цінності та правила спілкування. Проте, сьогодні батьки часто не приділяють достатньо часу вихованню, і телевізійні програми стають основним джерелом впливу на дітей, що негативно позначається на їхньому розвитку. Деякі батьки вважають, що забезпечення базових потреб дитини є достатнім, але цього недостатньо для виховання гідної особистості. Діти потребують активної участі дорослих і постійного спілкування для розвитку ввічливості та чуйності.

Мова є основним засобом спілкування. Вдома діти вчаться говорити, будувати речення, висловлювати свої думки та почуття. Читання книг і спілкування з батьками збагачують словниковий запас дітей, розвивають їхню уяву і допомагають їм говорити зв'язно. Телебачення, комп'ютерні ігри та смартфони віддаляють дітей від сімейного спілкування. Крім того, брак часу у батьків через швидкий темп життя і високі вимоги суспільства призводить до того, що батьки проводять менше часу зі своїми дітьми. І, нарешті, зміна ролей у сім'ї, емансипація жінок і зміна традиційних сімейних ролей впливають на характер сімейних стосунків.

Фактори сімейного середовища для розвитку комунікативних навичок подано на рисунку 1.3.



Рис. 1.3. Фактори сімейного середовища для розвитку комунікативних навичок

Характеристику факторів сімейного середовища для розвитку комунікативних навичок подано в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Таблиця факторів сімейного середовища для розвитку комунікативних навичок

№ з/п	**Фактори**	**Характеристика**
1.	Стиль спілкування вдома	Виокремлюють такі стилі спілкування: 1) авторитарний (диктатура); 2) ліберальний (поступливий); 3) демократичний (співробітництво); 4) гіперопіка (надмірний контроль).
2.	Ставлення батьків до своїх дітей	Лагідне ставлення батьків до дітей сприяє розвитку довірливих стосунків. Надмірний рівень контролю спонукає дітей приховувати особисте життя, не дозволяє їм розвивати самостійність.
3.	Літературне середовище вдома	Сприяє розвитку мовлення в дитини, збагачує словниковий запас, розширює комунікативні можливості та збільшує знання з певної сфери діяльності.
4.	Емоційна атмосфера в сім'ї	Сприяє розвитку емоційного інтелекту в дитини, підвищує рівень емпатії та довіри в сім'ї.
5.	Ступінь контролю та дисципліни	Дисципліна в сім'ї надзвичайно важлива, оскільки вона сприяє розвитку вихованості дитини та її моральних

		якостей. Однак надмірний рівень контролю шкідливий для спілкування в сім'ї.
6.	Рівень освіченості	Рівень освіченості впливає на загальну поінформованість щодо психологічного та фізичного розвитку дитини.

Сучасні батьки недооцінюють виховну цінність фольклору, але дослідники підкреслюють його важливість для розвитку дитини. Українські колискові пісні були вивчені фахівцями і показали, як вони допомагають дітям розвивати любов до природи, повагу до старших та національну ідентичність. Через колискові пісні діти вивчають фонетичні, лексичні та морфологічні особливості рідної мови, виховуючи почуття національної ідентичності.

За однією ланкою у спілкування між матір'ю та немовлям, може слугувати казка. Народні оповідання про правду й оману, Іван-дурень мудрістю переміг ворога, а красива й мудра дівчина — чарівне дзеркало реального світу. І власний, нерозкритий внутрішній світ дитини[16, с.23]

Слухаючи казки, дитина вчиться відрізняти правильні вчинки від неправильних, добрих героїв від злих, бачить негативні наслідки поганих вчинків. Виховний ефект досягається без символів і моралі, і дитина автоматично отримує нові знання про світ і себе. Віра в те, що добро перемагає, що завжди можна вирішити будь-яке завдання, залишаючись чесним і добрим, позначається на характері дитини самим позитивним чином. Вона стала впевненішою, сміливішою, рішучішою, вміє бути вдячною друзям і готова допомагати іншим.

Також важливим аспектом, що впливає на формування комунікацій між батьками та немовлям, є ігри. Як нам відомо ігри є провідною діяльністю в житті дитини. Особливо якщо вони несуть в собі виховний та розвиваючий характер. На сьогодні існує величезна маса ігор, які

можна використовувати для гри з немовлятами, варто лише виділити трішки часу. Прибирання, миття посуду, прання, всі домашні клопоти мають відходити на інший план, варто приділяти більше часу дитині, оскільки ми формуємо майбутнього члена нашого суспільства. У грі ми постійно комунікуємо з дитиною, ми розповідаємо, торкаємось дитину.

Діти набувають соціальних навичок та компетенцій у різних сімейних структурах, залежно від середовища та виховання. Унікальні особливості сім'ї мають значний вплив на розвиток особистості дитини. Давайте зосередимо нашу вагу на цьому:

1. Існування всіх форм діяльності людини через побутові функції. В результаті сім'я формує власний спосіб життя, засновану на цінностях і елементах культури суспільства або його різних соціальних класів. Таким чином, сім'я - це суспільство в мініатюрі, з якого будуються загальні соціальні взаємодії.

2. Дитина інтегрована в сім'ю з дня народження і формує початкове уявлення про те, що таке добре, що таке погано, що таке добро і що таке зло.У цей час дитина відчуває вплив виховання за найбільшою мірою. По суті, сім'я є першою сполучною ланкою між людиною і суспільством, генетичний код, що передається з покоління в покоління, і певні соціальні цінності є ціннісними орієнтаціями членів сім'ї на суб'єктивному рівні.

3. Безперервність і тривалість контакту між людьми різної статі, віку та рівня життєвого досвіду призводить до інтерналізації дітьми моделей поведінки спочатку батьків, а потім і тих, хто є поза домом.

4. Переважно емоційний характер стосунків між членами сім’ї, заснований на любові та співчутті, створює сприятливу основу для активізації неусвідомлюваних дитиною механізмів психосоціального впливу, таких як наслідування, навіювання, психологічне «зараження». Емоційний контакт все це впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою та оточенням.

Особливо на характер дитини впливає її ставлення до батьків, яке лише частково залежить від їх соціального статусу. Як відомо, батьки можуть впливати на своїх дітей за допомогою різноманітних спонтанних психологічних механізмів соціалізації. В основному це ідентифікація та наслідування, у цьому процесі діти засвоюють норми соціальної поведінки та ціннісні орієнтації, беруть приклад із батьків, прагнуть бути схожими на них.

Діти наслідують дії батьків, але ідентифікація передбачає емоційний зв'язок з матір'ю чи батьком. Батьки формують поведінку через підкріплення, заохочуючи правильні дії та караючи порушників правил, впроваджуючи нормативні системи у свідомість дитини, особливо в підлітковому віці. [4, с.25].

Дві пари батьківської поведінки суттєво впливають на особистість дитини: прийняття-відкидання (емоційний тон) і толерантність-стриманість (контроль і дисципліна). Батьки, які приймають, зосереджуються на увазі, заохоченні та підкресленні позитивних якостей дитини, сприяють здоровим стосункам і високій самооцінці. Відкидаючі батьки застосовують жорстокість і покарання, негативно ставляться до дітей і часто демонструють ворожість. Численні дослідження демонструють перевагу батьківства, заснованого на прийнятті, показуючи, що діти, позбавлені любові, менш схильні до розвитку здорових стосунків, позитивного образу «Я» і високої самооцінки.

Злість чи байдужість, не тільки жорстокість батьків до дитини, може викликати у дитини неусвідомлену ворожість, яка спрямована зовні (наприклад, виливається в агресивну поведінку не тільки по відношенню до батьків, а й по відношенню до сторонніх) або внутрішньо і виявляється у почутті провини. У першому випадку по осі «толерантність-стримування» батьки впливають на дитину, хвалячи, пояснюючи наслідки своїх дій, обґрунтовуючи свої вимоги. В другому випадку стратегії

стримування передбачають використання батьківської влади через накази, насильство, тілесні покарання, контроль батьків над волею дитини.

Розвиток мовлення у дітей дошкільного віку має вирішальне значення, оскільки визначає соціальні та когнітивні досягнення, а також комунікативні навички. Мовленнєву компетентність слід розвивати через щоденну взаємодію з педагогами, батьками та однолітками, інтегруючи її в різні види діяльності**.** Розуміння рівня розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку є важливим для педагогів, психологів та батьків. Для оцінки рівня розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку використовуються різні методи. Їх можна класифікувати за різними критеріями, наприклад, за методом отримання даних (спостереження, інтерв'ю, аналіз артефактів діяльності) та характером отриманої інформації (якісна чи кількісна).

1. Спостереження.

Педагог спостерігає за дитиною в різних ситуаціях і фіксує її поведінку, використання мови та реакцію на дії інших. Оцінити комунікативні здібності дитини можна в природних умовах. Недоліками є складність фіксації всіх проявів поведінки та суб'єктивність оцінки.

2. Бесіди.

Педагог задає дитині заздалегідь підготовлені запитання та проводить вільну бесіду з дитиною на цікаву для неї тему. Перевага в цьому методі, є те, що ви можете отримати детальну інформацію про думки, почуття та знання дитини. Але недоліком являються вплив на настрій дитини та вміння висловлювати свої думки.

3. Аналіз продуктів діяльності.

- Малюнки: Аналіз змісту, кольорової гами, композиції.
- Аплікації: Оцінка вміння діяти за інструкцією, створювати цілісне зображення.
- Розповіді: Аналіз лексичного запасу, граматичної будови речень, послідовності викладу.

- Переваги: Об'єктивність, можливість порівняння результатів різних дітей.
- Недоліки: Не дозволяє оцінити динаміку розвитку.

4. Спеціальні техніки.

Можна визначити когнітивні структури, що лежать в основі комунікативної поведінки. Оцінюється вміння дитини вирішувати завдання в різних ситуаціях. Для оцінки статусу дитини в групі можна використовувати соціометричні методи.

Результати методик оцінюються із застосуванням як кількісних, так і якісних аналітичних методів. Кількісні підходи дають можливість отримати об’єктивні дані (наприклад, кількість вживаних слів, регулярність конкретних конструкцій), а якісні методи дають змогу зрозуміти особливості комунікативних звичок дитини. На вибір методу дослідження впливають мета дослідження, віковий розподіл дітей, наявний час і ресурси та інші фактори. Найефективнішим способом отримання більш повного уявлення про розвиток комунікативної компетентності дитини є комплексне поєднання методів.

Компетентнісний підхід пов'язує інноваційний процес в освіті зі стандартами освіти та контролем якості. Він акцентує увагу на базових компетенціях, зокрема мовленнєвій, інтеграції спеціальних здібностей, знань, умінь і навичок. Для оцінювання мовленнєвого розвитку дітей використовуються такі методи, як педагогічне та логопедичне обстеження, спостереження, аналіз продуктів діяльності, бесіди з дітьми та батьками. [11].

Цей підхід аналізує «вільні описи» в різних комунікативних ситуаціях, зіставляючи їх з реальними життєвими контекстами. Він відрізняється від стандартизованих опитувальників, яким часто бракує релевантності. Такі методики, як тестування репертуарних матриць, визначають структуру когнітивних ресурсів і компонентів, що

використовуються в значущих ситуаціях, надаючи надійні дані для розробки корекційних методик. [11].

Діагностика орієнтовної частини комунікативної дії здійснюється за допомогою методики кейс-стаді, яка не оцінює безпосередньо когнітивні ресурси, але дає змогу оцінити їхню ефективність на основі адекватності визначення ситуації. [11].

У спілкуванні люди керуються правилами спільних дій, враховуючи доречність і різноманітність технік. Сучасний підхід до комунікативної компетентності дорослих передбачає саморозвиток, самодіагностику та самоаналіз через безпосередню взаємодію та отримання інформації про ситуації спілкування та вирішення проблем. [17].

Ефективними формами групової роботи є групи самоаналізу, де учасники порівнюють думки для уточнення визначень комунікативних ситуацій. Груповий аналіз сприяє індивідуальній діагностиці та покращує орієнтацію комунікативних дій. Аналіз реальних і вигаданих інтеракцій допомагає оволодіти комунікативною поведінкою та інструментарієм.

Оволодіння комунікативною компетентністю вимагає цілої низки засобів, що виходять за рамки групових тренінгів. Культурна спадщина, спостереження за іншими, уява та розвиток особистості - все це може допомогти. Комунікативна компетентність - це система внутрішніх засобів, що регулюють спілкування, а розвиток - самовдосконалення через самоаналіз і взаємодію. [11]

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Компетентність - це сукупність знань, умінь, навичок і якостей, що уможливлюють успішну соціалізацію та професійну/навчальну діяльність.

Діти до шести років формують компетентність, здобуваючи базові знання, навички та вміння, необхідні для життя в сучасному суспільстві. Базові соціальні навички включають розрізнення людей за критеріями, адекватне спілкування, межі поведінки, культурні норми, етикет,

співчуття, співпрацю та ідентифікацію з певною групою. Сім'я формує особистість дитини, в тому числі комунікативні навички. Це біологічна та соціальна група, де дитина отримує первинні соціальні навички, перший досвід спілкування, засвоює норми та правила поведінки. Сімейне середовище впливає на формування уявлень дитини про світ, людей і саму себе, а також є соціальною моделлю, що відображає моральні та духовні характеристики суспільства.

РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження впливу сімейного середовища на комунікативну компетентність дітей дошкільного віку

2.1. Організація та методи дослідження

Вирішення експериментальних завдань наукового дослідження передбачає, перш за все, визначення автором власної специфічної методології дослідження, а також методів, які він використовував під час дослідницької роботи, та бази, на якій досліджувалися ті чи інші явища. Розрізняють:

а) часткову методологію – сукупність методів у кожній конкретній науці;

б) загальна методологія - сукупність більш загальних методів. Зазначимо, що в наукових колах саме поняття «методологія» розуміють по-різному.

Особистісний підхід в освіті зосереджує увагу на окремій дитині, враховуючи її динамічну функціональну структуру, індивідуальність і характер. Він підкреслює послідовне ставлення до кожної дитини як до відповідального і самосвідомого суб'єкта діяльності. Цей підхід передбачає суб'єктно-орієнтовану організацію та управління навчальною діяльністю для розкриття індивідуальності та здібностей дитини, з метою розвитку та саморозвитку дітей.

Системний, особистісно-діяльнісний, культурологічний, компетентнісний та аксіологічний підходи - це п'ять методологій, розроблених різними вченими для вивчення складних явищ. Кожен підхід акцентує увагу на різних аспектах, таких як взаємопов'язані системи, індивідуальність, культурний контекст, професійна компетентність та етичні цінності. Вони можуть застосовуватися в різних галузях, включаючи освіту, психологію, управління людськими ресурсами, міжкультурну комунікацію, соціологію тощо.

Вивчення розмовного мовлення дітей дошкільного віку проводиться на базі Закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 10 «Попелюшка». У дослідженні брали участь 15 дітей дошкільного віку та 22 батьків (15 жінок та 7 чоловіків). Розвиток комунікативних компетенцій дітей є одним з найважливіших пріоритетів освітніх закладів. Адже рівень комунікативної компетентності та

навички співрозмовника визначають ефективність, результативність та якість спілкування.

З психологічної точки зору, комунікативні здібності дітей дошкільного віку (3-5 років) розглядаються як синтез індивідуально-психологічних властивостей соціальної особистості, а саме: комунікабельності, емпатії, доброзичливості; певного рівня знань, соціальних здатність до взаємодії, прагнення до контакту і потреба в комунікативній діяльності, вміння спілкуватися з дітьми протилежної статі [4].

Комунікативні здібності дітей розвиваються поетапно: 2-4 роки імітують дії/емоції з однолітками, 4-6 років співпрацюють в ігровій діяльності, а в 6-7 років з'являється абстрактне спілкування з лідерами. [5].

У старших вікових групах у більшості дітей з'являється природне і безкорисливе бажання допомагати одноліткам, віддавати щось взамін і йти на компроміс у певних ситуаціях. У цей період значно зростає емоційна активність у спілкуванні та емпатія до однолітків.

Дітям дуже важливо знати, що і як роблять інші діти (у що граються, що малюють, які книжки читають, які іграшки мають). Іноді, навіть якщо це суперечить правилам, діти старшого дошкільного віку намагаються допомогти іншим, підказуючи їм правильні відповіді або правильні рухи в грі. Для дитини дуже важливо, що і як робить інша дитина (у що грає, що малює, які книжки читає, які в неї іграшки), не для того, щоб з'ясувати, хто кращий, а просто тому, що інша дитина стає сама цікава. Іноді, навіть якщо це суперечить загальноприйнятим правилам, старші дошкільники намагатимуться допомогти іншим, кажучи їм правильну відповідь або правильний хід у грі.

Усе це свідчить про те, що думки та поведінка дітей старшого дошкільного віку спрямовані не лише на те, щоб отримати позитивні коментарі від дорослих чи підкреслити особисті сильні сторони, але вони також невимушено спрямовані на іншу дитину, щоб комусь було добре.

Метою дослідження було вивчення розвитку комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням сімейного виховання. Відповідно до поставленої мети було визначено такі завдання

1. Визначити рівень розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку;

2. Дослідити стилі та особливості батьківського виховання;

3. Проаналізувати взаємозвязок рівня розвитку комунікативної компетентності та батьківського середовища.

За допомогою методики діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін), тесту на виявлення стилю виховання в родині, методики APQ - Сімейний Алабамський опитувальник, було опитано батьків щодо розвитку комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку та в сім'ї.

Таким чином, ці методики були спрямовані на вирішення завдань констатувального експерименту та отримання об'єктивних даних про вихідний стан комунікативних навичок дітей старшого дошкільного віку та навчально-виховної роботи з ними вдома. Далі ставилося завдання отримати об'єктивні дані про освітньо-виховну роботу вдома та в ЗДО.

Наше експериментальне дослідження проводилося в ясла-садку "Попелюшка" (Чернівці). У дослідженні взяли участь 15 дітей віком 5-6 років дітей дошкільного віку.

1. Оглядаючи статус дітей можна стверджувати всі діти розвинені відповідно до віку, відсутні захворювання та травми, що могли вплинути на розвиток когнітивної сфери.

2. Психологічний клімат – на хорошому рівні. Відсутні конфліктні ситуації.

3. Окрім індивідуальних психологічних особливостей, значну роль у формуванні виховання та розвитку норм моралі та культури та необхідних компетенцій на етапі дошкільного дитинства відіграє й особистість вихователя та його вплив на дитячу взаємодію.

Діагностика комунікативної компетентності виконувалась за таким алгоритмом:

1) Бесіда з дитиною.

2) Спостереження визначення дослідницької поведінки дитини в процесі навчання. Вибір зазначеної методики обґрунтований тим, що відповідно до точки зору Подьякова О. М. та Савенкова О. І. – дослідницька поведінка та здатність до дослідження ґрунтується на пошуку інформації, обміну інформації та здатності співпрацювати за умов отримання нових знань, розвитку активної комунікації.

Під час спостереження нами оцінювались:

- загальні навчальні вміння та навички (планування, організація діяльності, вміння ставити запитання та ставити задачі);
- пошукові вміння – здатність до висування ідей, пошуку нових методів дії, вміння вибудовувати гіпотези та співпрацювати в процесі пошуку відповіді на нагальні запитання;
- рефлексивні вміння – сприйняття задачі, визначення напрямків діяльності, аналіз та оцінка як індивідуальних, так і групових дій;

Формуючи програму експерименту, нами було визначено важливі показники та критерії рівнів сформованості комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку. А саме: володіння розмовною мовою (чітко вимовляє звуки, правильно узгоджує слова в відмінку, роді, та ін., усвідомлює лексичний зміст названого слова); змістовне застосування мовленнєвих і не мовленнєвих засобів виразності (доречно вживає слова та вирази, згідно ситуації змінює силу голосу, швидкість мовлення, застосовує засоби інтонації: жести, міміку, пантоміміку); знання та уміння мовленнєвими формулами етикету (слова звертання, привітання, прощання, вибачення, прохання, подяки); орієнтування в процесі спілкування (виявлення ініціативи та зацікавленості).

Критерії носять прогностичний характер, виступають підґрунтям для діагностики та корекції рівня сформованості комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку. Для дослідження рівня сформованості комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку, ми здійснили цілеспрямоване *спостереження* за дітьми у взаємодії з однолітками та дорослими, що були зафіксовані на відповідних бланках згідно основних компонентів режиму

дитини в дошкільному закладі: прибуття до дитячого садка, приймання сніданку, прогулянка, обід, навчально-ігрова діяльність, творча діяльність, зустріч батьків.

Програма спостереження:

Мета: дослідити сформованість комунікативної компетентності дітей дошкільного віку.

Об'єкт спостереження: діти дошкільного віку.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Предмет спостереження: комунікативна діяльність дітей дошкільного віку. Вид спостереження: не стандартизоване, періодичне, зовнішнє, ситуативне. Форма фіксації: протокол, бланк протоколу (див. дод.).

Критеріями, які бралися до уваги під час спостереження були: володіння розмовною мовою, вдале застосування мовленнєвих і не мовленнєвих засобів виразності, знання та уміння використання мовленнєвих формул етикету, орієнтування в ситуації спілкування.

Комунікативна компетентність може формуватись на підгрунті уже сформованої мовної компетентності, яка включає граматичну, фонетичну, лексичну компетенції, тому на даному етапі нами було застосовано ряд методик для визначення рівня сформованості фонетики, граматики, лексики у мовленні дитини дошкільного віку. Для визначення сформованості мовної компетентності були виділені відповідні критерії та показники: правильна звуковимова: чітка вимова звуків, виразна дикція, нормальна сила голосу; лексичне багатство мовлення: вживання різних частин мови, наявність слів, які означають предмети, осіб, дії, якості, властивості. граматично сформоване мовлення: помічає неправильну побудову речень й добудовує змістовну програму за допомогою опорних слів, вміє змінювати слова у відповідності до граматичних категорій.

При вивченні рівня сформованості фонетики дитини, ми спиралися на методику Л. Лопатіної.

Мета: дослідження звуковимови у словах;

Матеріал: малюнки.

Методика проведення: фахівець показує малюнок і просить назвати що на ньому зображено. При цьому оцінювався характер порушення звуковимови, вміння відтворювати слова із заданим звуком. Лексичне багатство мовлення досліджувалось також за допомогою підібраних мовленнєвих завдань. Показником було: наявність і активне вживання в мовленні слів різних частин мови.

Завдання «Добери і назви казкові речі»

Мета: перевірити вміння дітей добирати до запропонованих слів іменники, прикметники, дієслова. Матеріал: картки з зображенням предметів (лялька, чашка, олівець, рушник, спідниця, капелюх, м'яч), фішки. Процедура виконання: експериментатор дає кожній дитині коробочку з картками, на яких зображено речі, що належать героям казок. Після того задає запитання: «Що можна шити? приміряти? прасувати? точити? кидати? мити? одягати?», «Чим можна грати, малювати, утиратися?». Діти повинні дати відповідь та підібрати картки з зображенням предметів. За кожну правильну відповідь вони одержують фішку. Після цього дошкільники до названого предмета добирають визначення (відповідають на запитання «який?»): «Який капелюх, лялька, чашка, олівець, рушник». Діти отримують фішку за кожну правильну відповідь. Далі експериментатор називає предмет окремо кожній дитині. Дошкільники повинні перевтілитися в ці предмети та пантомімою зобразити, що робить цей предмет або рухами пояснити для чого він потрібен, інші діти за правильну відповідь отримують фішку. Наприкінці експериментатор підраховує скільки фішок одержала кожна дитина.

З метою вивчення граматичної сторони мовлення були підібрані наступні діагностичні завдання.

Завдання 1. Мета: з'ясувати здатність дитини розрізняти граматичні форми однини й множини іменників. Перед дитиною розкладають картинки. На одних зображені одиничні предмети, на інших – ті самі предмети у кількості від двох і більше. Спочатку добирають картинки із зображенням предметів, назва яких у

множині має наголос наприкінці слова. Наприклад: гриб – гриби, стіл – столи,, слон – слони, олівець – олівці, кіт – коти. Потім картки із зображенням предметів з ненаголошеним закінченням у множині: собака – собаки, лопата – лопати, кішка – кішки, корова – корови. Експериментатор пропонує показати, де собаки, а де собака; де гриб, а де гриби тощо.

Завдання.2. Мета: з'ясувати особливості вживання дітьми дієслів в умовному і наказовому способі дії; перевірити вміння створювати слова за допомогою суфіксів.

1. Що зробив зайчик, якби зустрів вовка (лисицю)? (втік би, сховався б, злякався б). Відповідь дитини: правильно називає слово в умовному способі дії; добирає два слова; називає тільки одне слово.

2. Скажи зайчику, щоб він пострибав, сховався, затанцював. Відповідь дитини: правильно називає слова в наказовому способі дії; добирає два слова; називає одне слово.

3. Скажи, як називають дитинча зайчика? (зайченя), дитинчат? (зайченята), у зайця багато... (зайченят). З метою вивчення вміння дитини будувати речення, нами були підібрані сюжетні картинки. Розповідь за такими картинками дає змогу простежити побудову речень. Картинки слід добирати так, щоб дитина могла скласти речення різної складності, наприклад, з двох слів (Хлопчик грається; Дівчинка прибирає), з трьох слів (Оленка тримає ляльку), багатослівні (Мама готує обід), складні речення (Дівчинка подає кубики хлопчику, а хлопчик складає їх у машину), речення з прийменниками (Дівчинка сидить на стільці, а хлопчик стоїть біля неї, Хліб лежить на столі, а яблука в тарілці). Пропонували дітям скласти речення зі словами вухо, радіо, піаніно, меню, кіно та ін.

Отже, з метою дослідження формування комунікативної компетентності дошкільників, було використано цілий комплекс методів, кожний з яких доповнював попередній, а всі разом вони дозволяли одержати цілісну характеристику досліджуваного явища.

У роботі з дорослими нами проведено опитування згідно вибраних методик:

1. **Методика діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін) [Додаток 2]**

Методика призначена для оцінки батьківського ставлення до дітей дошкільного віку. Батьківське ставлення включає систему різних почуттів до дитини, поведінкові стереотипи, що використовуються у спілкуванні з нею, а також специфіку сприйняття і розуміння характеру та вчинків дитини.

Опитувальник складається з п'яти шкал:

1. «Прийняття – відторгнення»: Відображає загальне емоційне ставлення до дитини.
2. «Кооперація»: Представляє соціально бажаний образ батьківського ставлення, який включає зацікавленість батьків у справах дитини.
3. «Симбіоз»: Відображає міжособистісну дистанцію в спілкуванні з дитиною.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація»: Відображає форму і спрямованість контролю за поведінкою дитини.
5. «Маленький невдаха»: Відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьками.

Опитувальник містить 61 твердження, на які батьки відповідають, погоджуючись (відповідь «вірно» або «+») або не погоджуючись (відповідь «невірно» або «-»).

Ключі до опитувальника.

1. «Прийняття-відкидання»: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація»: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.
3. «Симбіоз»: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58,
4. «Авторитарна гіперсоціалізація»: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький невдаха»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів. При підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховується «правильно». Високий тестовий бал за відповідними

шкалами інтерпретується як: відкидання; соціальна бажаність, симбіоз, гіперсоціалізація, інфантилізація (інвалідизація).

Аналіз відповідей

1. «Прийняття-відштовхування»

Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою яка вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси і плани. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину погано, непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху. Батьки відчувають до дитини смуток, злість, тощо. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

2. «Кооперація»

Шкала показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчувають їй. Батьки високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчувають гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу и самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на його бік з будь яких питань.

3. «Симбіоз»

Шкала відображає міжособистісний бар’єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей в житті. Батьки постійно відчувають неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація»

Шкала відображає налагоджену форму керування поведінки дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, думками, тощо

5. «Маленький невдаха»

Шкала відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

2. Тест на виявлення стилю виховання в родині [Додаток 4]

Цей тест допомагає батькам зрозуміти власні переконання, цінності та підходи до виховання, а також виявити можливі проблеми або недоліки, котрі потребують уваги та корекції.

Тест спрямований на оцінку різних аспектів підходів батьків до виховання своїх дітей. Він містить в себі ряд питань, що стосуються способів взаємодії з дітьми, ступеня контролю та дотримання правил, а також рівня емоційної підтримки та співчуття.

Ключ до тесту:

Підрахуйте плюси в кожному субтесті та визначте, у якому ви набрали найбільше балів.

1. Ліберальний стиль виховання. Ліберальний стиль зазвичай характеризується поступливістю та відсутністю зацікавленості у вихованні дитини. Батьки прагнуть зробити її незалежною та самостійною. Такі діти можуть вирости нездатними до близькості, довіри, дружелюбності та відповідальності.

2. Демократичний стиль виховання. Ймовірно, ви враховуєте думку своїх дітей і поважаєте їхню особистість. У вашій родині дитина вільно висловлює свої думки та побажання, а ви на основі цього приймаєте рішення. Діти в таких сім'ях зазвичай виростають всебічно розвинутими особистостями, ініціативними, цілеспрямованими та відповідальними за свої вчинки.

3. Гіперопіка. Можливо, ви надто сильно захоплені своєю дитиною, вважаючи її найкращою та унікальною. Ви намагаєтесь захистити її від усіх

труднощів і робите все за неї. Такі діти часто виростають примхливими, розбещеними, не цінують чужої праці та не здатні приймати самостійні рішення.

4. Авторитарний стиль виховання. Ймовірно, ви виховуєте дітей за принципом: «Я кажу, а ти слухаєшся і виконуєш». Причиною цього може бути ваш перфекціонізм і бажання досягти ідеальності у всьому. Ви часто ставите перед дитиною складні вимоги та суворо її докоряєте за невиконання. Діти в таких сім'ях виростають тривожними, несамостійними, і нездатними до самостійних роздумів. Вони постійно бояться діяти, оскільки думають, що у них нічого не вийде.

3.Методика APQ - Сімейний Алабамський опитувальник [Додаток 5]

APQ – Alabama Parenting Questionnaire (Фрік, 1991). Сімейний Алабамський опитувальник (APQ) складається з 42 питань, розділених на п'ять груп, які стосуються виховання дітей і пов'язані з етіологією та лікуванням поведінкових проблем у дітей:

1. Включеність (Involvement).
2. Позитивне виховання (Positive Parenting).
3. Недостатній нагляд і моніторинг (Poor Monitoring/Supervision).
4. Непослідовна дисципліна (Inconsistent Discipline).
5. Використання тілесних покарань (Corporal Punishment).

Додаткова шкала «Інші дисциплінарні практики» (Other Discipline Practices) надає додаткову інформацію про особливості виховання дитини. Існує версія опитувальника як для батьків, так і для дітей, кожна з яких містить 42 однакові запитання. Це дозволяє порівняти інформацію, отриману від батьків та дітей, щодо виховних практик. APQ характеризується високими психометричними показниками та значною критеріальною валідністю, що дозволяє ефективно розрізняти клінічні та неклінічні групи.

Розрахунок балів за шкалами APQ:

Перша частина опитувальника для дитини включає питання про структуру родини, які вимірюються двома показниками: хто є важливою людиною та хто мешкає разом з дитиною. Шкала містить 10 позицій: 6 для визначених сімейних

ролей (мати, батько, бабуся, дідусь, тітка, дядько) та 4 додаткові – інша важлива людина, з можливістю вказати, хто саме це. Друга частина опитувальника розділена на 5 шкал, за якими підраховується сумарний бал. Номери запитань для дітей та батьків збігаються. За додатковою 6-ю шкалою «інші дисциплінарні практики» сумарний бал не підраховується, але кожне її запитання надає окрему інформацію про особливості виховання дитини.

1. Залученість (Involvement): 1, 4, 7, 9, 11, 14, 15, 20, 23, 26 (в опитувальнику ULS кожне запитання розділено на три частини – відносно батька, мати та іншої важливої людини, яка, можливо, виховує дитину. Якщо такої людини немає, запитання пропускається).
2. Позитивне виховання (Positive Parenting): 2, 5, 13, 16, 18, 27.
3. Нагляд і моніторинг (Poor Monitoring/Supervision): 6, 10, 17, 19, 21, 24, 28, 29, 30, 32.
4. Дисципліна (Inconsistent Discipline): 3, 8, 12, 22, 25, 31.
5. Використання тілесних покарань (Corporal Punishment): 33, 35, 38.
6. Інші дисциплінарні практики (Other Discipline Practices) сума балів по цій шкалі не рахується, інтерпретація здійснюється змістовно, по кожному запитанню окремо: 34, 36, 37, 39, 40, 41, 42.

Підрахунок балів здійснюється простим підсумуванням загальної кількості балів по кожному запитанню, що належить до шкали. Реверсивного кодування немає.

2.2. Аналіз та інтепретація результатів вивчення комунікативної компетентності дітей дошкільного віку

Спостереження за мовленнєвою взаємодією дітей в процесі життєдіяльності сприяло виявленню уміння дошкільників вступати у мовленнєву взаємодію з іншими однолітками, налагоджувати контакти, вирішувати різні питання за допомогою основних вербальних засобів. Дозволило побачити через які життєві ситуації і в якій формі здійснюється комунікація дошкільників, по відношенню

до кого вона спрямована. В результаті чого, ми виділили звернення дітей самостійне і за участю дорослих. Дошкільники прагнули за допомогою слова виразити себе в комунікативній діяльності.

Особливо значущою для вивчення процесу комунікативної компетентності, є ігрова діяльність, яка найкраще дозволяє побачити дитину в усій різноманітності проявів комунікації. Найбільше мовного матеріалу, що нас цікавить, ми отримали, спостерігаючи за сюжетно-рольовими іграми, оскільки конкретні дії у процесі гри стимулювали мовленнєву активність дошкільника і супроводжувалися словами-зверненнями до однолітків. Життєві ситуації, які відтворюють соціальне життя дорослих у його різних проявах, служать основним змістом сюжетно-рольових ігор дітей. Зміст гри є засобом, що визначає мовленнєвий матеріал, яким користується дитина, щоб позначити свої дії, показати своє ставлення до інших, висловити свої думки і почуття.

Спостереження за комунікативною діяльністю дітей дозволив зробити такі висновки:

- у 10 % дітей сформована чіткість мотивів спілкування, вони ініціативні, знають і використовують ввічливі форми контакту у відповідності до ситуації мовлення, володіють діалогом і монологом. Володіють розмовною мовою, доречно застосовують мовленнєві і немовленнєві засобів виразності. У 68% дошкільників спостерігається часткова сформованість мотивів спілкування, мовленнєва взаємодія можлива в більшій мірі за ініціативою дорослого. Дошкільники володіють розмовною українською мовою, інколи вживають слова-русизми, своє мовлення супроводжують доречними жестами, відповідною інтонацією. Мають розвинуте діалогічне мовлення. 22% дошкільників продемонстрували не сформовані комунікативні уміння. Діти уникають спілкування, вступають у мовленнєву взаємодію тільки за ініціативою дорослого, відсутня мовленнєва активність, діалогічне та монологічне мовлення не розвинене. Спостереження показало, що гра в найбільшій мірі сприяє самостійному висловлюванню дітей, активізує певну групу словника, який

обслуговує взаємини між учасниками. Під час ігрової діяльності нам вдалося зафіксувати використання етикетних формул спрямованих по відношенню до партнера по грі. Найчастіше в грі діти користуються етикетними формулами привітання (25%), подяки (29 %) та прохання (46 %). Трудова діяльність, що проводилася під час прогулянки сприяла виявленню уміння дітей словесно узгоджувати свої дії з діями вихователя, ввічливо домовлятися. У спілкуванні з однолітками та з дорослими діти без нагадувань використовували формули мовленнєвого етикету, але не в повному обсязі. Таким чином, спостереження показало, що у переважної більшості дітей комунікативна компетентність сформована на достатньому рівні, високий рівень продемонстрували тільки 10% дітей. Мовленнєві та немовленнєві засоби виразності дошкільники використовують у відповідності до ситуації спілкування. Метою встановлення відповідності між оформленням мовленнєвих конструктів, які використовує дитина в процесі комунікації та їх правильністю, інформація, отримана під час спостереження доповнювалася, співвідносилась з даними методик. Аналізуючи отримані дані за першою методикою на визначення рівня сформованості фонетики у дітей старшого дошкільного віку можна зробити такі висновки:

- у 5 % дітей старшої групи у вимові порушено дві групи звуків. Це порушена вимова звука «р, л», «ж,ч,ш». Діти або замінюють звук іншим або спотворюють його вимову. - частина дітей (25%) мають порушення одного звука, це сонорні і, зазвичай , звук «р». - більшість дітей 70% мають сформовану звуковимову. Звернемося до аналізу якісних результатів виконання завдань за когнітивним критерієм. Аналізуючи результати виконання дітьми завдання «Добери і назви казкові речі», відзначимо, що майже всі старші дошкільники спочатку безпомилково підбирали картки, інколи зверталися за допомогою один до одного. Підбираючи прикметники до предметів, діти відчували певні труднощі, більшість характеризували предмет за кольором та формою. Водночас дошкільники іноді називали слова й за іншими ознаками, такі прикметники до слова «м’яч» підібрала: Ліна Б.: «круглий, яскравий, стрибучий, стрімкий»; Дмитро М.: «футбольний, гральний, смугастий».

Далі завдання виконали тільки деякі старші дошкільники. Вони зображували дію предмета пантомімою, і тільки за допомогою експериментатора коментували її: Максим К. - капелюх чоловічий, овальний, синій, твердий; Оксана С.- чашка пластмасова, чайна; Віта Щ. - олівець гострий, прямий, малювальний; Руслан Ш. - лялька вродлива, плаксива, іграшкова. Виконуючи завдання «Назви казкових героїв ласкавим словом», старші дошкільники більше захопилися грою в м'яч, деякі діти досить довго підбирали слово зі зменшувально-пестливим суфіксом, водночас усім подобалося підбирати римовані слова. Якщо дошкільник не зміг надати правильної відповіді, то йому допомагала решта дітей. Найбільш уважними та активними були дівчатка.

Визначення рівня сформованості граматичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку засвідчує, що 65% дітей проявили здатність розрізняти граматичні форми однини й множини іменників. Вони правильно вживали слова в однині і множині. Решта дітей (35%) допускали помилки при вживанні слів у множині, ставили неправильний наголос. На з'ясування особливостей вживання та розуміння дітьми іменників із суфіксом згрубілості – ищ більша половина досліджуваних правильно утворювали слова і пояснювали їх значення. Тільки 12% не змогли дати правильну відповідь. Вивчаючи особливості вживання дітьми дієслів в у наказовому способі дії було встановлено, що найбільше діти утворюють префіксальні дієслова, а саме, утворення дієслова за допомогою префіксів: в, ви, від, до, на, пере, під, при, роз. Утворюючи назви дитинчат тварин, більшість дітей правильно вживали суфікси у словах. Більшість дітей називали практично всіх дитинчат у правильній граматичній формі, тільки 12% дітей допускали помилки в утворенні граматичних форм, називаючи здебільшого правильно тільки одну граматичну форму, 5% дітей не виконали завдання взагалі.

-65% дітей самостійно справились із завданням щодо утворення нових слів від слова ліс. Називали слова: лісок, лісний, лісище, лісовик, лісничий, лісовичок, лісочок тощо. Решта дітей виконали завдання з допомогою експериментатора. Таким чином, на морфологічному рівні більшість дітей володіють граматично

правильною мовою, оскільки правильно вживають усі частини мови, узгоджують слова в роді, числі, відмінку, володіють навичками словотворення. Щодо вивчення сформованості граматично правильного мовлення на синтаксичному рівні, можна зробити висновок, що найпоширенішими формами висловлювання є просте поширене речення (46%). Типовим для дітей цього віку є вживання сполучників а, і та вказівної частки ось на початку речення. Серед поширених речень значне місце посідають речення з однорідними членами (20% усіх поширених речень, що використовує дитина). Складні речення становлять лише 8% усіх проаналізованих речень. Структура складнопідрядних речень дуже проста: кілька простих непоширених або поширених речень відбувається за рахунок сполучникового зв'язку, діти часто об'єднують два речення, що за змістом не пов'язані між собою (26%). Наприклад, « У мене вдома є м'ячик, а за стіною живе Сашко». При складанні речень зі словами вухо, радіо, піаніно, меню, кіно, діти допускали значні помилки, змінюючи дані слова за відмінками. Отже, діти ще не засвоїли вживання невідмінюваних слів. Аналіз використаних нами методик на вивчення граматичної сторони мовлення показав, що морфологічна складова сформованості граматичної правильності мовлення дошкільників знаходиться на достатньому рівні, а синтаксична – на середньому рівні. З першим завданням абсолютно правильно справилися 60% дітей, 25% припустилися незначних помилок і 15% продемонстрували низький рівень сформованості граматичної правильності мовлення. Таким чином, можна говорити про те, що мовна компетентність дітей знаходиться на достатньому рівні, а отже є грунт для розвитку комунікативної компетентності. Проаналізувавши відповіді дітей на запитання бесіди, ми отримали наступні результати. Відповіді дітей на запитання «Які ввічливі слова ви знаєте?» дають підстави говорити про те, що робота в напрямку збагачення мовлення дітей етикетними формулами проводиться регулярно і систематично, адже 88% дітей знали низку ввічливих слів що є формулами мовленнєвого етикету: (будьласка, дякую, добрий день, вітаю Вас, доброго здоров'я, нехай щастить, всього доброго, на добраніч, прошу проходьте, радий вас бачити та ін.).

Внаслідок проведеного дослідження, на основі попередньо виділених критеріїв та показників, нами були виділені рівні сформованості комунікативної компетентності старших дошкільників: високий, достатній, низький (табл.2.1.).

Рівні сформованості комунікативної компетентності дітей дошкільного віку

Рівні	**Якісні характеристики**	**Кількісний розподіл**
Високий	Сформованість стійких мотивів спілкування з іншими, ініціативність та активність у взаємодії.. Володіння багатством невербальних засобів, знання ввічливих форм контакту і вміння здійснювати дії мовленнєвого та невербального характеру для взаємодії; різноманітність побудови мовлення у діалозі й монолозі, його адекватність просторово-часовому і партнерському оточенню, зв'язність, логічність висловлювань, наявність творчих розповідей.	10%
Достатній	Ситуативність проявів особистісних, пізнавальних мотивів спілкування з іншими, що не стало стійким, стабільним механізмом, який спонукає до особистої ініціативи при вступі в мовленнєву взаємодію; відсутність активності в комунікації, знання ввічливих форм контактів. Одноманітність лексики, граматичних і звукових утворень, що використовуються для встановлення взаєморозуміння в спілкуванні. Монологічне і діалогічне мовлення достатньо не сформоване. Наявність елементів творчої уяви, фантазії, прогнозування, невміння виходити за межі наочної ситуації.	62%
Низький	Не сформованість мотивів спілкування з іншими, труднощі вступу в контакт, комунікативно-мовленнєві дії без	28%

	урахування ситуації спілкування, безініціативність у веденні діалогу, мимовільне використання експресивних, невербальних засобів комунікації при невмінні «читати» їх у партнерів спілкування; складнощі у формулюванні задуму дій партнерів щодо спілкування і розуміння ситуації в цілому; низькі мовні характеристики (бідність лексики, невиразність звучного мовлення, граматична неправильність); однотипність побудови фраз, відсутність творчої розповіді.	

Отже, сформованість комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку знаходиться на достатньому рівні, проте виділений нами низький рівень сформованості комунікативної компетентності дошкільників дає підстави оцінити розвиток комунікативних здібностей як такий, що потребує покращення.

Висновок за результатами дослідження згідно методики діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін):

Дослідження проводилося серед групи з 22 батьків (15 жінок та 7 чоловіків), які виховують дітей віком від 3 до 6 років. Для аналізу батьківського ставлення використовувалася методика діагностики «Батьківського ставлення» А.Я. Варги та В.В. Століна.

Загальні результати

1. Прийняття - відторгнення:

- Високий рівень прийняття спостерігався у 60% батьків, що свідчить про позитивне емоційне ставлення до дітей та підтримку їхніх інтересів.
- Низький рівень прийняття відзначено у 15% батьків, що може вказувати на емоційну дистанцію та певний рівень негативного ставлення.

- Помірний рівень прийняття у 25% респондентів свідчить про баланс між позитивним та негативним ставленням.

2. Кооперація:
   - Високий рівень кооперації виявлено у 55% батьків, що означає активну зацікавленість у справах та досягненнях дітей.
   - Низький рівень кооперації зафіксовано у 20% батьків, що може вказувати на недостатню взаємодію та підтримку з їхнього боку.
   - Помірний рівень кооперації у 25% батьків свідчить про середній рівень участі у житті дитини.
3. Симбіоз:
   - Високий рівень симбіозу характерний для 35% батьків, що вказує на дуже близьку емоційну прив'язаність та залежність у стосунках з дітьми.
   - Низький рівень симбіозу виявлено у 30% респондентів, що може свідчити про відсутність надмірної залежності.
   - Помірний рівень симбіозу у 35% батьків вказує на здоровий баланс у міжособистісних відносинах.
4. Авторитарна гіперсоціалізація:
   - Високий рівень контролю спостерігався у 40% батьків, що свідчить про схильність до авторитарного стилю виховання з акцентом на дисципліну.
   - Низький рівень контролю зафіксовано у 20% респондентів, що може вказувати на ліберальні підходи у вихованні.
   - Помірний рівень контролю у 40% батьків вказує на збалансованість між вимогами і свободою.
5. Маленький невдаха:
   - Високий рівень сприйняття дитини як невдахи виявлено у 15% батьків, що може вказувати на низьку самооцінку дитини та можливі труднощі у стосунках.

- Низький рівень сприйняття дитини як невдахи характерний для 50% респондентів, що вказує на позитивне сприйняття дитини.
- Помірний рівень сприйняття у 35% батьків свідчить про змішані уявлення про дитину.

Висновки та рекомендації:

Загальні результати дослідження показують, що більшість батьків мають позитивне та підтримуюче ставлення до своїх дітей. Проте виявлено певну частку респондентів з високим рівнем авторитарності та низьким рівнем прийняття, що може впливати на розвиток дітей.

1. Для батьків з високим рівнем авторитарної гіперсоціалізації рекомендовано звернути увагу на розвиток демократичних принципів виховання, збільшити рівень емоційної підтримки та зацікавленості в інтересах дітей.

2. Для батьків з низьким рівнем прийняття важливо працювати над зміцненням емоційних зв'язків з дітьми та підвищенням рівня кооперації.

3. Для батьків з високим рівнем симбіозу рекомендується навчитися поступово зменшувати емоційну залежність, сприяти розвитку самостійності у дітей.

Висновок за результатами дослідження за методикою **APQ (Сімейний Алабамський опитувальник):**

У дослідженні взяли участь 22 батьків (15 жінок і 7 чоловіків), що виховують дітей віком від 3 до 6 років. Методика APQ складається з 42 запитань, які об’єднані у п’ять основних груп показників щодо виховання дітей: включеність, позитивне виховання, нагляд і моніторинг, дисципліна, використання тілесних покарань, а також додаткова шкала «інші дисциплінарні практики».

Включеність (Involvement)

- Високий рівень включеності показали 12 батьків (8 жінки і 4 чоловіків), що вказує на активне залучення у життя та інтереси своїх дітей.

- Середній рівень включеності зафіксовано у 7 батьків (6 жінок і 3 чоловіків).
- Низький рівень включеності показали 3 батьків (3 жінки).

Позитивне виховання (Positive Parenting)

- Високий рівень позитивного виховання спостерігається у 16 батьків (13 жінок і 3 чоловіків), що свідчить про використання ефективних методів заохочення і підтримки.
- Середній рівень позитивного виховання мають 4 батьків (1 жінок і 3 чоловіки).
- Низький рівень позитивного виховання зафіксовано у 2 батьків (1 жінки і 1 чоловік).

Нагляд і моніторинг (Poor Monitoring/Supervision)

- Високий рівень нагляду і моніторингу мають 4 батьків (2 жінок і 2 чоловіки).
- Середній рівень нагляду зафіксовано у 15 батьків (11 жінок і 4 чоловіки).
- Низький рівень нагляду та моніторингу мають 3 батьків (2 жінок і 1 чоловік), що вказує на недостатню увагу до поведінки та діяльності дитини.

Дисципліна (Inconsistent Discipline)

- Високий рівень консистентної дисципліни продемонстрували 15 батьків (11 жінок і 4 чоловіків).
- Середній рівень консистентної дисципліни мають 4 батьків (2 жінок і 2 чоловіки).
- Низький рівень консистентної дисципліни показали 2 батьків (1 жінки і 1 чоловік), що свідчить про невідповідність у встановленні правил та наслідків.

Використання тілесних покарань (Corporal Punishment)

- Високий рівень використання тілесних покарань виявлено у 2 батьків (2 чоловіка).

- Середній рівень використання тілесних покарань мають 6 батьків (4 жінок і 2 чоловіки).
- Низький рівень використання тілесних покарань зафіксовано у 14 батьків (11 жінка і 3 чоловіки), що свідчить про перевагу ненасильницьких методів виховання.

Інші дисциплінарні практики (Other Discipline Practices)

- Високий рівень використання різноманітних дисциплінарних практик показали 6 батьків (6 жінок і 3 чоловіки).
- Середній рівень мають 13 батьків (10 жінок і 3 чоловіки).
- Низький рівень використання інших дисциплінарних практик зафіксовано у 3 батьків (2 жінок і 1 чоловік).

Отже:

1. Включеність і позитивне виховання: Велика частина батьків активно залучена у життя своїх дітей та використовує позитивні методи виховання.

2. Нагляд і моніторинг: Середній рівень нагляду та моніторингу свідчить про необхідність підвищення уваги до дітей.

3. Дисципліна: Переважна більшість батьків застосовує послідовні дисциплінарні підходи.

4. Використання тілесних покарань: Низький рівень використання тілесних покарань вказує на тенденцію до вибору ненасильницьких методів виховання.

5. Інші дисциплінарні практики: Різноманітність дисциплінарних методів вказує на індивідуальний підхід до виховання.

Таким чином, результати свідчать про загалом позитивні стосунки між батьками і дітьми, однак підкреслюють важливість роботи над підвищенням нагляду та моніторингу за дітьми.

Після проведення тесту на **виявлення стилю виховання в родині** у батьків, отримані наступні результати:

1. Ліберальний стиль виховання: 5

2. Демократичний стиль виховання: 13

3. Гіперопіка: 3

4. Авторитарний стиль виховання: 1

Отже, найбільше батьків виявили схильність до демократичного стилю виховання, коли враховують думку та інтереси дитини, сприяють її самостійності, але при цьому встановлюють певні вимоги. Найменш популярним серед учасників був авторитарний стиль виховання, коли батьки намагаються контролювати кожний аспект життя дитини без врахування її думки та бажань.

Сімейне життя формує погляди, ідеали та цінності, формує особистість дошкільника, спираючись на сприятливі умови виховання з боку батьків. [6].

Демократична освіта виховує в дітях особисту відповідальність через прийняття рішень, обговорення проблем та участь батьків. Впевненість у любові інших призводить до слухняності, допитливості та сили протистояти викликам і реалізовувати свої здібності. [7].

Авторитарне виховання може призвести до девіантної поведінки. Дитина втрачає мотивацію до корисної діяльності, не довіряє оточуючим і прагне уникати контакту з ними. З часом дитина стає жорстокою та агресивною по відношенню до слабших за себе, виявляє зневагу до людської гідності. Вільний (поблажливий) стиль може змусити дітей відчувати страх і порожнечу всередині, викликаючи розлади в емоційній сфері дитини.

Байдуже батьківство може призвести до психологічних і психічних проблем, розладів поведінки та психічних захворювань у дітей, викликати імпульсивну, тривожну та агресивну поведінку.

Демократичний стиль вважається найкращим способом сімейного виховання завдяки високому рівню вербальної комунікації між батьками та дітьми. Батьки повинні надавати підтримку, контролювати і виховувати самостійність. В екстремальних ситуаціях необхідний авторитарний підхід, особливо коли дітям бракує життєвого досвіду або дорослої свідомості.

Неправильний вибір батьками сімейного виховання може призвести до проблем з психічним здоров'ям у дітей через неадекватну психологічну підготовку до школи.

Розвиваються різні відхилення у фізичному, розумовому розвитку, емоційній і поведінковій сферах. Це не тільки завдає непоправної шкоди здоров'ю дітей, травмує їх душу, гальмує розвиток особистості, формує різноманітні розлади поведінки, а й спричиняє інші серйозні соціальні наслідки, такі як дезадаптація в суспільстві та дитячі захворювання.

Демократичне ставлення батьків до дітей є найкращою формою сімейного виховання і вважається ефективною стратегією формування позитивного Я-образу, адекватної особистісної самооцінки та психологічної підготовки до школи.

Кореляційний аналіз комунікативної компетентності дошкільників та стилів сімейного виховання; рівня розвитку комунікативних навичок дітей та особливостей батьківського ставлення подано в таблицях 2.4.-2.7.

Таблиця 2.4.

Кореляційний аналіз досліджуваних явищ за рівнями розвитку комунікативної компетентності та методикою APQ (Сімейний Алабамський опитувальник)

Рівні	Методика APQ (Сімейний Алабамський опитувальник)					
	Нагляд і моніторинг	Дисципліна	Використання тілесних покарань	Інші дисциплінарні практики	Позитивне виховання	Включеність
Високий рівень	-0,48	-0,10	-0,01	0,30	-0,09	0,47**
Достатній рівень	-0,18	-0,1	0,1	0,10	-0,09	0,47**
Низький рівень	0,4	0,10	0,01	-0,30	0,09	0,47**

В результаті кореляційного аналізу за рівнями розвитку комунікативної компетентності та методикою APQ (Сімейний Алабамський опитувальник) було виявлено низку взаємозв'язків:

1) при зниженні рівня гіпопротекції підвищується рівень комунікативних вмінь дошкільників;

2) якщо батьки дослухаються до думки своїх дітей, рівень комунікації підвищується;

3) на підвищення комунікативних навичок дошкільників впливає поєднання різноманітних стилів виховання;

4) підтримка дитячих якостей покращує взаємодію з оточенням;

5) впевнена поведінка батьків підвищує рівень соціальної взаємодії дітей;

6) яскраво виражені якості батьків проектуються на дитину.

Таблиця 2.5.

Кореляційний аналіз досліджуваних явищ за рівнями розвитку комунікативних навичок та методикою „Опитувальник батьківського ставлення" (А.Я. Варга, В.В. Столін)

Рівні	Опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін)				
	Прийняття-відштовхування	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха
Високий	0,02	-0,10	0,36*	-0,09	0,00
Достатній	0,01	-0,02	0,16*	0,10	0,00

Низький	-0,02	0,10	-0,36*	0,09	-0,10

В результаті кореляційного аналізу за рівнями розвитку комунікативної компетентності та методикою ,,Опитувальник батьківського ставлення" (А.Я. Варга, В.В. Столін) було виявлено прямий взаємозв'язок між високим рівнем комунікативних умінь дошкільників та рівнем симбіозу з батьками. Це означає, що при зближенні батьків з дітьми та підвищенні довіри в стосунках покращується соціальна взаємодія дітей.

Таблиця 2.6.

Кореляційний аналіз досліджуваних явищ за рівнями комунікативної компетенції та тестом на стилі виховання

Рівні	Тест на виявлення стилей виховання			
	Ліберальний	Демократичний	Гіперопіка	Авторитарний
Високий	0,21	0,23	-0,01	-0,01
Достатній	0,11	0,13	-0,1	-0,1
Низький	-0,21	-0,23	0,01	0,01

Отже

1) при підвищенні рівня ігнорування потреб дитини, при авторитарному стилі, знижується рівень комунікативних навичок;

2) комунікативна взаємодія дошкільників покращується, якщо батьки поєднують різні стилі виховання, а саме демократичний та ліберальний.

2.3. Розробка тренінгової програми для батьків з оптимізації сімейного виховання

Психологічна тренінгова програма є методом активного навчання, яка являє собою найпоширеніший вид психологічної роботи. Тренінг – це сукупність терапевтичних, психокорекційних та ігрових навчальних методів, спрямованих на розвиток навичок самопізнання і саморегуляції. Це ефективна модель залучення індивіда в міжособистісне спілкування, діяльність у широкому розумінні цього слова, які спрямовані на самопізнання, розвиток, самовдосконалення особистості, здатної до самоактуалізації власного потенціалу в різних сферах.

Мета: ознайомлення батьків зі стилями спілкування; формування відповідальне підходу до сімейного виховання; сприяння розвитку батьківської компетентності діалогічної комунікації та формування вмінь і навичок активної взаємодії у сім'ї; виховування педагогічної компетентності батьків.

Програма тренінгу для батьків на тему: «Стилі виховання в родині»

План

1. Вступне слово психолога (5 хв.)
2. Вступ до «Сімейного кола» (15 хв.)
3. Створення правил роботи в групі «Правила сімейного кола» (5 хв.)
4. Практика «Ми – батьки» (20 хв.)
5. Анкета «Батьки і діти». Порівняння результатів з дітьми (анкета заздалегідь) (15 хв.)
6. Практикуйте мозаїку стилів виховання (30 хвилин)
7. Надання психолого-педагогічних консультацій батькам (Пам'ятка батькам «Психолог-педагог» (2 хв.)
8. Вправа в кінці «Чарівної скриньки» (10 хв.)
9. Висновок! (8 хвилин)

1. Вступне слово

Сьогодні ми поговоримо про те, наскільки добре ми розуміємо своїх дітей, як обрати правильне виховання та навчання, як справлятися з успіхами та невдачами наших дітей і як допомогти їм бути впевненими в собі.

2. Вправа «Сімейне коло»

Мета: Познайомитися з учасниками та зрозуміти їхні очікування, сприяти згуртованості команди та створити комфортну атмосферу для успішної роботи.

Ресурси: Вирізати з паперу персонажів хлопчика та дівчинки (за кількістю учасників тренінгу), 2 аркуші паперу формату А-1, скріплені скотчем.

Хід проведення

Психолог роздає учасникам чоловічі та жіночі фігурки відповідно до статі учасника. Учасники мають п'ять хвилин, щоб написати на фігурках свої імена, сімейні ролі (батько, мати, тітка, дядько, брат, сестра тощо) і те, чого вони очікують від тренінгу. Під час презентацій учасників психотерапевт наклеює фігурки на великий аркуш паперу, створюючи таким чином символічне «родинне коло» учасників тренінгу.

3.Прийняття правил роботи в групі «Правила сімейного кола».

Мета: Визначити конкретні правила роботи в групі, які сприяють продуктивному навчанню, та обґрунтувати необхідність їх дотримання.

Джерело: плакат «Правила роботи в групі».

Хід проведення

Під час тренінгу психотерапевт пропонує учасникам уявити групу як одну велику родину і обговорити сімейні стосунки та проблеми виховання дітей у цій родині.

Під час тренінгу розробляються правила співпраці, які сприятимуть продуктивній роботі. Учасники представляють свої пропозиції під час мозкового штурму. Кожне із запропонованих правил обговорюється, і якщо всі погоджуються, вони записуються в центрі «сімейного кола», що складається з особистостей учасників.

Регламент:

• Говорити по черзі (мануальні правила);
• Зберігайте позитивне ставлення до себе та інших;
• Дотримуватись нормативних документів;
• Будьте ініціативними;
• Попрацюйте в групах.

4. Вправа «Ми – батьки».

Мета: зрозуміти, як учасники сприймають себе як батьків, і визначити їхні очікування щодо особистості своїх дітей.

Ресурси: стікери зеленого, синього та червоного кольорів (по одному на учасника); три аркуші паперу формату А-1 з написом «Як мама я хочу бачити свою дитину…», «Як мама я…» , «Як мати, я ніколи...», написали три фліпчарти.

Хід проведення

Кожен учасник отримав зелену, синю та червону наклейку. Психолог пропонує перейти до винесення вироку кожному з них (щодо його біологічних дітей):

• Зелений стікер - «Як мати, я хочу бачити свою дитину...»;
• Блакитний стікер – «Я, як мама, хотіла б…»;
• На червоному стікері – «Як мати, я б ніколи...».

Нарешті учасники розклеїли на трьох аркушах формату А-1 стікери з написами «Я хочу...», «Я роблю...» та «Я ніколи не...».

Психологи розділили учасників на три групи. Кожен отримує чистий аркуш А-1 і аркуш із реченням на стікері певного кольору. Учасники кожної групи

повинні були узагальнити речення «свого кольору» та підготувати коротку презентацію результатів.

Після презентації проходить обговорення вправи.

Питання для обговорення.

1. про що змусила вас замислитися ця вправа?
2. чи думали ви про те, як досягти бажаного?
3. як мати, чи я...» Чи легко вам було сформулювати конкретні дії, продовжуючи речення «Я - мати...»? Чому?
4. чи легко вам було продовжити речення «Як мати, я б ніколи не...» декларацією в кінці речення «Як мати, я б ніколи не...»? Чи завжди ви робите те, що декларуєте в кінці речення «Як мати, я ніколи не...», у своєму реальному житті? Поясніть свою відповідь.

6. **Анкетне опитування**. Далі йде опитування: заповніть, будь ласка, анкету «Батьки та діти» (див. додаток 2). (Батьки самостійно заповнюють анкету та підраховують бали.)

Пояснення результатів: 0-20 балів: Ви (батьки) повинні приділяти своїм дітям якомога більше уваги; 21-35 балів: Батьки цікавляться проблемами своїх дітей, але не мають можливості (чи знань, чи часу) їх ґрунтовно вирішити. 35-50 балів: Хороші сімейні відносини дозволяють разом вирішувати проблеми і розуміти один одного. Однак не варто забувати про виховання самостійності у дитини.

*Надати ***Лист-звернення дитини до батьків*** *(див. додаток 3)*

* Виступи батьків (за бажанням).

6.Вправа «Мозаїка стилів батьківського виховання».

Мета: ознайомити батьків зі стилями виховання

Хід проведення

У кожній групі є таблиця з матеріалами, що стосуються різних стилів виховання. Стилі не мають назв. Прочитайте матеріали та виберіть той, який, на вашу думку, найкраще відповідає вашому стилю виховання (батьки обговорюють матеріали та обирають той, який, на їхню думку, найкращий). Потім захистіть дисертацію на ваш вибір про методи та стилі навчання.

Який стиль виховання ви обрали? Таблиця нижче допоможе вам визначитися. (Вивісити таблицю «Стилі виховання: авторитарний, далекоглядний, хаотичний, демократичний» (див. Додаток 1). Дати коротку характеристику кожному стилю.)

*Батьки узагальнюють свої міркування. Надайте пріоритет демократичному вихованню дітей.

7. Рекомендації батькам: надання друкованих пам’яток*! (див. додаток 4)*

1. На вчіть дітей того, в чому Ви самі необізнані. Необізнаність — не ганьба, але намагайтеся не перекладати її на дітей. Вони вчаться не тільки з Ваших слів, але й з прикладу. Якщо ви не маєте знань у певній області, краще визнати це і спрямувати їх до тих, хто має відповідні знання і досвід. Таким чином, вони отримають правильні та корисні знання, а не помилкові переконання.

2. Не вважайте дитину своєю власністю або призначенням для власних потреб. Ваша мета – підготувати її до життя серед інших людей. Дитина — це індивідуальна особистість зі своїми власними мріями, потенціалом та призначенням. Ваша роль як батьків полягає в тому, щоб дати їй крила, допомогти розвинути її унікальні здібності та навички, щоб вона могла самостійно функціонувати у суспільстві. Ростіть її з любов'ю, повагою до її індивідуальності та підтримкою її самовираження. Нехай вона відчуває, що її мрії та цілі мають вагу і значення у вашому житті, але також навчіться відпускати її, коли час прийде, і дати їй можливість розквітнути у світі власних можливостей.

3. Довіряйте малюкові. Дозвольте їй вчитися на власних помилках, це допоможе дитині навчитися самостійно виправляти їх. Довіра — це основа будь-якого підходу у спілкуванні, особливо у відносинах батьків і дітей. Запевніть свою дитину, що ви вірите в неї і її здатність самостійно вирішувати проблеми. Дозволяючи дитині робити помилки, ви надаєте їй можливість вчитися на них і розвивати навички самоконтролю та самостійного розв'язування проблем. Пам'ятайте, що помилки є не лише частиною навчання, але і можливістю для розвитку. Підтримуйте свою дитину в цьому процесі, надаючи необхідну підтримку та поради, але також дозволяючи їй самостійно виправляти свої помилки і рости від них.

4. Не ставтеся до дитини зневажливо. Дитина повинна бути впевнена у своїх силах. Зневага до дитини може завдати серйозної шкоди її самоповазі та вірі у власні здібності. Важливо пам'ятати, що дитина формує свою уяву про себе на основі того, як вона сприймається оточуючими. Тому відношення батьків повинно бути позитивним та підтримуючим. Засновуючи віру у власні сили, ви допомагаєте малюкові розвивати самооцінку та впевненість, що відіграють важливу роль у її майбутньому успіху та щасті. Підтримуйте її, висловлюючи вдячність та заохочення за її зусилля, та допомагайте відчувати себе цінною та важливою частиною вашої родини та світу в цілому.

5. Будьте терплячими. Ваша нетерплячість – ознака слабкості, показ Вашої невпевненості в собі. Терплячість є важливою рисою вихованця, особливо коли мова йде про батьківство. Виявлення нетерплячості може перешкоджати здатності вашої дитини вчитися і розвиватися. Це може також створити в них відчуття стресу та невпевненості. Намагайтеся знаходити способи керувати своєю нетерплячістю, наприклад, за допомогою медитації або глибокого дихання, щоб зберігати спокій у важких ситуаціях. Пам'ятайте, що ваша здатність контролювати свої емоції впливає на те, як ваша дитина бачить світ та власні можливості.

6. Дотримуйтеся сталості у вашій вимогах. Важливо зазначити, що виховання стабільності досягається не через покарання, а за допомогою стійких

правил, які обов'язково виконуються, та спокійного тону спілкування. Послідовність у встановленні та виконанні вимог грає ключову роль у формуванні стійких звичок та вихованні дисципліни в дітей. Вона створює в дітей відчуття стабільності і впевненості, оскільки вони точно знають, що очікується від них. Натомість непослідовність може призвести до плутанини та нечіткості, що може викликати стрес у дитини і спричинити негативне ставлення до власної поведінки. Таким чином, важливо дотримуватися встановлених правил і вимог, користуючись спокійним тоном і демонструючи розуміння та підтримку у важких ситуаціях.

7. Нехай дитина вчиться самостійно розпоряджатися собою. Цим ви даруєте їй можливість розвивати вміння приймати рішення. Це дозволяє їй відчути себе вільною та незалежною, а також стимулює розвиток творчості та самовираження. Важливо навчити дитину визначати власні потреби та вміти самостійно організовувати свій час. Це допоможе їй навчитися приймати відповідальність за свої дії та розвивати навички самоконтролю. Пам'ятайте, що періодичний відпочинок від струмливої активності також є важливим для психічного та емоційного здоров'я дитини.

8. Виключіть зі свого підходу фразу: «Роби, якщо я наказав». Замість цього поясніть, що завдання треба виконувати через його корисність. Важливо, щоб дитина зрозуміла, що вона діє не тільки через наказ, але й через усвідомлення того, що це потрібно комусь або має користь. Ці слова можуть створювати у дитини уявлення про авторитарний підхід до виховання та навчання. Важливо навчити дитину розуміти, що завдання виконується не лише через обов'язок, але й через розуміння корисності та значущості цього завдання. Поясніюйте дитині, чому вона повинна робити певні дії, як це призведе до досягнення цілей або до допомоги іншим. Такий підхід сприяє формуванню у дитини внутрішньої мотивації та відповідальності за свої вчинки, що є ключовими навичками для подальшого самостійного життя та успішної взаємодії з навколишнім світом.

9. Не порівнюйте свою дитину з сусідською. Порівнюйте, якою вона була вчора і ЯКОЮ Є СЬОГОДНІ. Порівнювати дітей з іншими може створювати у

них відчуття невпевненості та неприйнятності. Кожна дитина унікальна, і порівняння може призвести до непотрібного стресу та зниження самооцінки. Замість цього, важливо спостерігати за прогресом своєї дитини і визнавати її досягнення. Порівнюйте, як вона розвивається та зростає власними зусиллями. Підкреслюйте позитивні зміни та досягнення, які вона відбула за останній час. Такий підхід підтримує дитину в її особистісному розвитку та сприяє позитивному самовизначенню.

10. Потреба в часі для дитини не обмежується фізичними потребами. Вона також потребує вашої уваги, розмов та спілкування для свого емоційного, соціального та психологічного розвитку. Нестача часу може створювати відчуття відстані та відчуженості між вами та вашою дитиною, а це може впливати на їх почуття безпеки та стабільності. Тому важливо приділяти достатньо уваги та часу своїй дитині, щоб вони відчували вашу любов та підтримку в кожному етапі їхнього життя.

Вправа «Казки нашого дитинства»

Фахівець: Навіть в художніх творах можна впізнати різні стилі виховання, тож спробуйте здогадатися і назвати який стиль притаманний тій чи іншій казці

Кожен з батьків отримує назву казки з певною моделлю сімейного спілкування (казки «Попелюшка», «Івасик – Телесик», «Червона шапочка», «Коза – дереза», «Дванадцять місяців» або інші) Завдання кожного – здогадатися**,** про який саме стиль сімейного виховання йдеться мова.

8. Вправа на завершення «Чарівна скринька».

Мета: підвести підсумки тренінгу.

Матеріали: папір із зображенням великої коробки, кольорові кружечки за кількістю учасників.

Хід проведення

Кожен учасник отримує коло, що символізує скарбницю знань і навичок, набутих під час тренінгу. Психотерапевт заохочує кожного учасника написати про свій скарб. Учасники по черзі кладуть свій скарб до чарівної скриньки

(наклеюючи кружечок на плакат із зображенням скриньки) і коментують свою поведінку.

Коли скринька заповнена, психолог просить учасників висловити свої зауваження та пропозиції. Психолог дякує групі за роботу.

9. Висновок та підбиття підсумків:

Приймайте свою дитину безумовно. Любіть її за саму її особистість, а не за досягнення чи зовнішність.

Виражайте незадоволення конкретними діями, а не загальними оцінками її особи.

Дотримуйтесь своїх словесних обіцянок навіть у випадку, коли не вдається їх виконати повністю. Поясніть малюкові причини, які призвели до порушення обіцянки.

Будьте відвертими зі своєю дитиною, сприяйте її бажанню бути відвертою. Збудуйте відкриті відносини, де правда завжди важлива.

Засуджуйте дії, а не почуття. Розмовляйте з дитиною про її дії, але не виражайте осуд за її внутрішні стани.

Незадоволення поведінкою дитини має бути випадковим, щоб не перерости у відкидання її особистості.

Поступово, але безперервно, звільняйте себе від турбот та відповідальності за особисті справи своєї дитини, передаючи їх їй.

Розглядайте наслідки. Поясніть наслідки першого неправдивого висловлення дитини, викладаючи це без зовнішньої участі. Це пояснення допоможе дитині розуміти, що її дії мають наслідки, які можуть бути як позитивними, так і негативними. Цей процес допоможе їй вчитися передбачати майбутнє. Надайте дитині можливість самостійно регулювати наслідки своїх дій або бездіяльності. Тільки тоді вона зможе стати більш самосвідомою.

Використовуйте карання без поганих наслідків. Намагайтеся не залишати дитину без позитивних взаємин.

Будьте прощальними. Якщо ви установите «статусні» стосунки вдома, ігноруючи вік дитини, ви ризикуєте виховати закриту та боязку людину. Дитина, отримуючи кару, може вважати, що на неї чекає строге покарання. Це відчуття веде до самозахисту і бажання уникнути покарання.

Смійтеся разом. Невеликої неправди можна відповісти гумором. Особливо це стосується маленьких дітей, які перші намагаються обманути. Граючи, ми, з одного боку, натякаємо дитині: «Ти знаєш, що я знаю». Наш гумор допомагає дитині відповісти з такою ж радістю.

Стимулюйте чесність. Не проґавте момент, коли ваша дитина відверто розповідає вам про щось. Зрозумійте, що такі випадки важливі в її житті, оскільки це її власний вибір. Підкресліть помилку, але акцентуйте увагу на моменті правди, показуючи, наскільки ви пишаєтеся тим, що ваша дитина росте чесною людиною.

Надавайте власний приклад. Пам'ятайте: ваша дитина в значній мірі відображає вас. Вона зауважує, як ви себе поводите, навіть без прямої уваги. Ви виховуєте чесну людину, коли уникнете можливості брехати у присутності дитини. Іноді це може призвести до невеликої, на перший погляд, невинної брехні. Наприклад, коли ви просите: «Зателефонуй і скажи, що мама не вдома», ви створюєте базу для майбутньої брехні.

Любіть свою дитину. Якщо ви істинно любите свою дитину, не пропускайте можливості це висловити. Повторюйте ці слова частіше: «Я дуже, дуже тебе люблю!», навіть якщо вона зробила щось неправильно. Так ви зміцнюєте впевненість вашої дитини в тому, що незважаючи на її помилки, вона все одно ваша улюблена і дорога вам людина, і ви засуджуєте саме її дії, а не особистість загалом.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Спостереження за мовленнєвою взаємодією дітей в процесі життєдіяльності сприяло виявленню уміння дошкільників вступати у мовленнєву взаємодію з іншими однолітками, налагоджувати контакти, вирішувати різні питання за

допомогою основних вербальних засобів. Дозволило побачити через які життєві ситуації і в якій формі здійснюється комунікація дошкільників, по відношенню до кого вона спрямована. В результаті чого, ми виділили звернення дітей самостійне і за участю дорослих. Дошкільники прагнули за допомогою слова виразити себе в комунікативній діяльності.

Результати дослідження підтвердили, що демократичний стиль виховання є найбільш ефективним для створення здорових сімейних відносин та розвитку комунікативної компетенції дитини.

На основі отриманих результатів було розроблено програму тренінгу для батьків з метою покращення сімейного виховання. Тренінг містить стратегії покращення комунікації, розвитку емпатії та підтримки самостійності та комунікативності дітей.

ВИСНОВКИ

У рамках нашого дослідження було вивчено стан розробленості вибраної проблеми в психологічній теорії та практиці, уточнено зміст понять «комунікативна компетентність».

Провідні фахівці, в психолого-педагогічній галузі, визначають комунікативну компетентність - як цілісне, психічне, інтегративне утворення, що визначає ефективність спілкування особистості.

Для дитини дошкільного віку, комунікативна компетентність, характеризується як комплексне використання мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в певних соціально-побутових ситуаціях, уміння хорієнтуватися в комунікативних ситуаціях, ініціативність спілкування, культура мовленнєвого контактування.

Структурними компонентами комунікативної компетентності виступають: комунікативні знання, комунікативні уміння і комунікативні здібності.

Діти розвивають міжособистісні навички та компетенції в соціальному житті сім'ї, які формуються типом сім'ї та вихованням, причому сім'я є ключовим інститутом, що впливає на розвиток їхньої особистості. Порівняно з іншими формами соціального виховання сімейне виховання є не тільки первинним, але, що більш важливо, формування і функціонування сімейних виховних відносин базується на тісних стосунках між людьми, родинних зв’язках і любові до спільного життя. І саме сім'я є фундаментом для формування комунікативної компетентності дитини.

Здійснивши емпіричне дослідження щодо впливу сімейного середовища на комунікавтину компетентність дитини дошкільного віку, ми отримали наступні результати:

- сформованість комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку знаходиться на достатньому рівні, проте виділений нами низький рівень сформованості комунікативної компетентності

дошкільників дає підстави оцінити розвиток комунікативних здібностей як такий, що потребує покращення

- при зниженні рівня гіпопротекції підвищується рівень комунікативних вмінь дошкільників;
- якщо батьки дослухаються до думки своїх дітей, рівень комунікації підвищується;
- на підвищення комунікативних навичок дошкільників впливає поєднання різноманітних стилів виховання;
- при підвищенні рівня ігнорування потреб дитини, при авторитарному стилі, знижується рівень комунікативних навичок;
- комунікативна взаємодія дошкільників покращується, якщо батьки поєднують різні стилі виховання, а саме демократичний та ліберальний.

Результати дослідження підтвердили, що демократичний стиль виховання є найбільш ефективним для створення здорових сімейних відносин та розвитку комунікативної компетенції дитини.

На основі отриманих результатів було розроблено програму тренінгу для батьків з метою покращення сімейного виховання. Тренінг містить стратегії покращення комунікації, розвитку емпатії та підтримки самостійності та комунікативності дітей.

Розвиток інтелектуального та емоційного благополуччя дитини прямопропорційно залежить від оточення та виховання литини. Створення стимулюючої атмосфери може покращити когнітивні здібності дитини, тоді як одноманітне життя може завадити росту. Ефективні комунікативні навички розвиваються через любов, соціальне спостереження та розвиток словникового запасу. Відповідальність, повага до сім'ї та сприятливе середовище є життєво важливими для морального розвитку. Заохочення незалежності та надання дітям можливості вчитися на помилках сприяє стійкості. Нарешті, висування високих очікувань розвиває у дітей почуття власної гідності та досягнення.

Викладені у нашому дослідженні результати не розглядаються як вичерпні. Перспективними нам видаються такі аспекти проблеми, як формування

комунікативної компетенції у спілкуванні з значими дорослими та в рамках дошкільного закладу, а також педагогічна просвіта батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базима Н. В. Дитина з РАС в інклюзивному просторі. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2018. Вип. 37. С. 22–28.

2. Базима Н. В., Шеремет М. К. Розуміння та виконання інструкцій дошкільниками з аутизмом. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. Вип. 34. С. 112–119.

3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. 2-ге вид., випр. Київ : Світич, 2008. 430 с.

4. Баранець І. В. Компетентнісний підхід в організації освітньо-виховного процесу дітей старшого дошкільного віку із порушенням мовлення. Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення : матеріали І міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Київ, 2020. С. 333–334.

5. Баранець І. В. Методичні основи формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. № 4. С. 39–45.

6. Баранець І. В., Пахомова Н. Г. Формування комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку: теорія і сучасна практика. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 4 (193). С. 60–66.

7. Базовий компонент дошкільної освіти 2021. Електронний ресурс. https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini

8. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтовний підхід: теоретико технологічні засади : навч. метод. видання. Київ : Либідь, 2013. 280 с.

9. Бех І. Д. Інваріанти особистісно-орієнтованого підходу до виховання дитини. *Початкова школа*. 2011. № 1. С. 3–7.

10. Богуш А. М. Формування мовленнєвої особистості в дітей дошкільного віку. *Формування мовної особистості на різних вікових етапах* : монографія / А. М. Богуш, О. С. Трифонова [та ін.]. Одеса : ПНЦ АПН України, 2018. 272 с.

11. Впевнений старт : програма розвитку дітей старшого дошкільного віку / наук. кер. проекту Б. М. Жебровський. Тернопіль : Мадрівець, 2013. 104 с.

12. Вторнікова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць. Полтава, 2016, С. 88-94.

13. Вчимося жити разом : парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років / уклад.: Т. Пірожeнко, О. Хартман. Київ : Алатон, 2016. 32 с.

14. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці : навч.-метод. посіб. Донецьк : Лебідь, 2011. 218 с.

15. Гавриш Н. В. Розвиток мовлення та навчання дошкільнят рідної мови: мета і завдання. *Дошкільне виховання*. 2013. № 7. С. 12–14.

16. Гончаренко В. К. Когнітивно-поведінкова терапія при РДУГ. Видавництво освітніх досліджень, 2021. 44 с.

17. Денисенко О. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку. Черкаси: ЧОІПОПП ЧОР, 2012. 32 с.

18. Дитина : програма виховання та навчання дітей дошкільного віку / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.

19. Дитина в дошкільні роки : програма розвитку, навчання та виховання дітей / наук. кер. проф. К. Л. Крутій. Запоріжжя : ЛІПС, 2014. 268 с.

20. Дитина: програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років. Київ : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2013. 492 с.

21. Енциклопедія освіти / ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком, 2008. 1040 с.

22. Єфімова І. Педагогічна технологія «Створення ситуації успіху» та інтерактивні методи перевірки знань / І. Єфімова // Українська мова та література в школі. 2019. № 20. С. 22.

23. Зінченко В. М. Організація психолого-педагогічного супроводу дитини в умовах дошкільного закладу. Дошкільна освіта. 2014. № 1. С. 15-17.

24. Засенко В. В., Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 3. С. 20–

25. Кінг Л., Гілберт Б. Як розмовляти будь з ким, будь-коли і будь-де. Секрети успішного спілкування. Київ: Моноліт-Bizz, 2019. 208 с.

26. Кравченко, С. С. (2010). Сімейне виховання як основний фактор становлення особистості дитини. Психолого-педагогічний вісник, 12, 45-48

27. Лук'янець Л.І. Милосердя і доброта – найбільші людські цінності / Л.І. Лук'янець // Позакласний час. – 2018.-№8. – С.63-67.

28. Литвиненко, О. І. (2014). Взаємозв'язок авторитету батьків та емоційного благополуччя дитини. Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки, 4(1), 79-82.

29. Максимова О. Формування комунікативної компетентності дитини дошкільного віку як запорука її успішної адаптації до навчання в школі. Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. Кам'янецьПодільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка ; Ін-т педагогіки НАПН України. Вип. 20(1–2016). Ч.2. 2016. С. 229–234.

30. Марінушкіна О. Є., Замазій Ю. О. Порадник практичного психолога. Х.: Вид. група «Основа», 2017. 240 с. (Дошкільний навчальний заклад. Психологія виховання).

31. Мельник Л. Формування духовних цінностей та морально-етичних норм у дітей. Палітра педагога, 2017. №2. С.18–21.

32. Моляко В. А. Творчий потенціал людини як психологічна проблема / В. А. Моляко // Обдарована дитина. 2015. № 6. С. 2-9.

33. Нещерет О. Психологія мовленнєвої діяльності: навчальнометодичний посібник. Ніжин, 2004. 86 с.

34. Омельченко І. М. Комунікативна діяльність у структурі свідомості і самосвідомості: феноменологія і ноуменологія. *Психологія і особистість*. 2018. № 1. С. 20–35.

35. Павелків Р. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2018. 432 с. .

36. Паламар С., Науменко М. Підготовка майбутніх вихователів дітей дошкільного віку в контексті сучасних освітніх парадигм. Освітологічний дискурс. 2020. № 2 (29). С. 105–120.

37. Пахомова Н. Г., Кононова М. М. Спеціальна психологія : навч. посіб. для студ. спец. 6.010105 «Корекційна освіта», Ніжин, 2014

38. Пометун О.І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2014. С. 16-25.

39. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства : [монографія]. За ред. С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко. Київ-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.

40. Психологічний словник / за ред.. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 2012. 214 с

41. Рогальська-Яблонська І. П. Компетентнісний підхід як основа формування соціально-комунікативної компетентності особистості у дошкільному дитинстві. *Людинознавчі студії. Педагогіка.* 2016. № 2. С. 204–211.

42. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві.— Львів: Літопис, 2018.— С. 13–93

43. Ткачук Т.А. Копінг як спосіб подолання стресових ситуацій у сім'ї. Збірник. наук. праць ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Том 10. – Вип. 26. – Київ : Гнозис, 2014. – С. 715 – 725.

44. Островська К. О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 110 с.

45. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: Монографія. Львів: Тріада плюс, 2012. 520 с.

46. Островська К. О. Терапія і навчання аутичних дітей // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Збірник наукових праць. 2014. № 1 (3). С. 528-534.

47. Організація соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику : метод. посіб. / [Алєксєєнко Т. Ф., Жданович Ю. М., Куниця Т. Ю., Малиношевський Р. В., Сергеєва Н.В.] / за заг. ред. Т. Ф. Алєксєєнко. К. : ТОВ "Задруга", 2017. 168 с

48. Петрова І. В. Проблеми дітей "групи ризику". Видавництво освітніх досліджень, 2018. 18 с.

49. Тарасова Г. В. Організаційно-педагогічні умови розвитку готовності вчителя до роботи з обдарованими дітьми: дис. канд. пед. наук:2005. 267 с.

50. Холодецька Н. Робота з дітьми групи ризику: на допомогу початківцю. Соціальний педагог. 2010. Вип. 5 (41). С. 27-56.

51. Щорс В. В. Як не помилитися у виявленні ранньої обдарованості дитини // Обдарована дитина. 2017. № 3. С. 53-62.

Додаток 1

Риса	**Авторитарний стиль**	**Стиль гіперопіки**	**Хаотичний стиль**	**Демократичний стиль**
Вимогливість	Висока	Висока	Низька	Висока
Контроль	Жорсткий	Надмірний	Низький	Помірний
Комунікація	Одностороння	Одностороння	Нечітка	Відкрита
Покарання	Часті, суворі	маніпулятивний	Непослідовні	Пояснення, логічні наслідки
Емоційна підтримка	Низька	Висока, але контролююча	Низька	Висока
Самостійність	Обмежена	Обмежена	Надмірна	Заохочується
Вплив на дитину	Низька самооцінка, тривожність, агресія	Низька самостійність, залежність, вразливість до емоційних проблем	Низька самодисципліна, невідповідальність	Висока самооцінка, впевненість, самостійність, відповідальність
Приклади	Батьки чітко окреслюють правила, очікують беззаперечного послуху, карають за непослух.	Батьки надмірно опікуються дитиною, контролюють кожен її крок, захищають від будь-яких труднощів.	Батьки не встановлюютьчітких правил, не контролюють поведінку дитини, не виявляють емоційної підтримки.	Батьки чітко окреслюють правила, очікують поваги, пояснюють свої рішення, заохочують самостійність, надають емоційну підтримку.

Додаток 2

Тест «Чи хороші ви батьки?»

Перша цифра після кожного запитання відповідає ствердженню «так», друга — запереченню «ні», третя означає — «іноді».

1. Чи дає вам підстави для хвилювання стан здоров'я та фізичний розвиток вашої дитини? (0, 4, 2)

2. Треба чи ні давати дітям гроші на «кишенькові витрати» залежно від їх потреб? (4, 0, 2)

3. Чи дозволяєте ви дитині допомагати вам по господарству, хай навіть ця допомога незначна? (4,0,3)

4. Чи вважаєте ви, що незначна брехня з боку дитини допустима? (0, 4, 2)

5. Чи має ваша дитина шанси переконати вас у суперечці? (5, 0, 3)

6. Чи можуть ваші діти мати від вас секрети? (З, 0, 2)

7. Чи засуджуєте ви суворість у вихованні дітей? (5, 0,0)

8. Чи легко налагоджуєте ви контакти з приятелями вашої дитини? (4, 0, 2)

9. Чи просите ви пробачення у дитини, якщо несправедливо її покарали? (5,0,3)

10. Чи систематично ви цікавитесь навчанням дитини у школі? (4, 0, I)

11. Чи дотримуєтесь ви у вихованні дітей традицій вашого роду і народу? (4, 0, 1)

12. Чи формуєте ви у своєї дитини почуття національної самосвідомості, честі й гідності? (5,0,0)

Додаток 3

Лист-звернення дитини до батьків

Не балуйте мене. Я прекрасно знаю, що не заслуговую всього, про що прошу. Я просто прийшов до вас. Не бійтеся бути твердим зі мною. Я віддаю перевагу цьому. Це дало мені уявлення про розмір і розташування. Не застосовуйте проти мене силу. В іншому випадку це вчить мене, що сила — це те, що має значення. Не давайте порожніх обіцянок. Це підриває мою довіру до вас. Не піддавайтеся на мої провокації, коли я кажу або роблю те, що вас засмучує. В іншому випадку я б спробував ще раз отримати такий «виграш».

Будь ласка, не засмучуйтесь, якщо я скажу, що не люблю Вас. Я просто хочу, щоб ви пошкодували про те, що зробили зі мною.

Не змушуйте мене почуватися дитиною. Я компенсував це тим, що поводився так, ніби я був «центром Всесвіту». Не робіть за мене, що я можу зробити для себе. Будь ласка, не звертайте уваги на мої дурні витівки. Ваша підвищена концентрація допоможе вирішити ці проблеми. Не коментуйте мене в присутності інших. Відповідаю лише на індивідуальні коментарі, без огляду на сторонніх. Не намагайтеся читати мені лекцію в конфліктній ситуації. Я все одно нічого не чую, а якщо і чую, то не реагую. Коли ваш гнів стане здоровим глуздом, поговоріть зі мною. Не намагайся завжди давати мені урок. Ви здивуєтеся, як багато я знаю про те, що таке «добре», а що таке «погано». Не дозволяй мені думати, що зроблені мною помилки були злочинами. Мені довелося навчитися робити помилки, але не думати, що я можу щось зробити.

Не приставайте до мене і не скигліть. Інакше мені доведеться грати глухого, щоб захистити себе. Не просіть мене пояснювати мою погану поведінку. Я дійсно не можу це відразу пояснити. Мені може знадобитися деякий час, щоб повністю сформулювати та усвідомити свої дії як заради себе, так і заради вашого розуміння. Важливо пам’ятати, що я перебуваю в стані росту та дослідження, постійно прагнучи розширити свої знання та розуміння. Цей процес експериментування має вирішальне значення для мого навчального шляху. Я прошу вашого терпіння та розуміння, поки я проходжу цей етап. Важливо не захищати мене від наслідків мого вибору, оскільки вони дають цінні уроки, які сприяють моєму особистому зростанню та розвитку. Саме через власний досвід я справді вчуся та розвиваюся.

Якщо я ставлю прямі запити, будь ласка, не відхиляйте їх і не ігноруйте їх. Інакше ви можете незабаром виявити, що я припинив вас розпитувати і шукаю необхідну інформацію деінде. Навчальні заклади, не вважайте, що приносити мені вибачення нижче вашого рівня. Ваші щирі вибачення та визнання своїх помилок викликають теплоту та прихильність до вас.

Ніколи не стверджуйте, що ви бездоганні і нездатні робити помилки. Не переживайте через обмежену кількість часу, який ми проводимо разом; натомість подбайте про те, як ми використовуємо цей час. Не дозволяйте моїм тривогам збентежити вас, оскільки вони завдають мені великого горя. Продемонструйте мені свою мужність і доблесть. Пам’ятайте, що мені потрібні ваше розуміння та підтримка. Ставтеся до мене як до дорогого друга. Пам'ятайте, що у вас є найбільше диво у світі. Це диво – Я, ВАША дитина!

Додаток 4

«ЗОЛОТІ ПРАВИЛА ВИХОВАННЯ ЩАСЛИВИХ ДІТЕЙ»

(від американського психолога доктора Віктора Клайна):

1. Не марнуйте часу дитини.
2. Формуйте самоповагу.
3. Навчіть дитину спілкуватися.
4. Пильнуйте, щоб дитина не стала «телеманом».
5. Виховуйте відповідальність, порядність.
6. Навчити дитину шанувати сім'ю.
7. Подбайте про гарне оточення дитини.
8. Привчайте дитину до праці.
9. Не робіть за дітей те, що вони можуть зробити самі.
10. Будьте вимогливими.

Додаток 4.1

Рекомендації батькам щодо виховання дітей

1. Вірте в унікальність вашої дитини. Ваша дитина унікальна, не схожа на інших і не є ідеальною копією вас. Тому не чекайте, що вона буде слідувати тій життєвій програмі, яку ви для неї визначили, і не чекайте, що вона досягне тих цілей, які ви перед нею поставили. Дайте їй право жити власним життям.

2. Дозвольте вашій дитині бути такою, якою вона є, з усіма її недоліками, слабкостями і чеснотами. Приймайте її такою, якою вона є. Підкреслюйте її сильні сторони.

3. Не соромтеся виявляти свою любов до дитини і дайте їй знати, що ви любите її за будь-яких обставин.

4. Дозволяйте їй сидіти у вас на колінах, дивитися в очі, обіймати і цілувати її.

5. У виборі засобів виховного впливу покладайтеся на любов і заохочення, а не на покарання і звинувачення

6. Стежити, щоб любов не переросла в толерантність чи доскональність . Встановлюйте чіткі межі (бажано небагато заборон і лише найважливіші) і дозволяйте дитині вільно діяти в цих межах. Суворо дотримуйтесь своїх заборон і дозволів.

7. Не робіть особистих негативних суджень, таких як «ти поганий», «ти брешеш» або «ти злий». Ви повинні оцінювати лише їхню поведінку. Ви повинні сказати: «Те, що ти зробив, було неправильно, але ти хороша і розумна дитина, тому постарайся не робити таких речей у майбутньому.

8. Спробуйте вплинути на дитину, попросивши її щось зробити. Якщо прохання не виконується, переконайтеся, що воно відповідає віку і можливостям дитини. Тільки після

цього можна вдаватися до прямих вказівок і наказів, які можуть бути досить ефективними з дітьми, які звикли реагувати на вимоги батьків. І лише у випадку повного непослуху батьки можуть подумати про покарання. Покарання має бути реакцією на поведінку, і дитина повинна розуміти, за що її карають. Батьки самі вирішують, як карати, але пам'ятайте, що тілесні покарання є найсуворішим покаранням. Діти повинні боятися не покарання, а того, що покарання може їм зашкодити. Покарані будуть прощені. Сторінки перегорнуті. Ні слова про старі гріхи! Покарання не повинно сприйматися дитиною як приниження, що ваша сила перевершує її слабкість.

9. Пам'ятайте, що шлях до серця дитини лежить через гру. Тільки через гру можна передати необхідні навички, знання, поняття, правила життя і цінності, які допоможуть вам зрозуміти один одного.

10. Частіше розмовляйте з дітьми і пояснюйте їм суть незрозумілих їм фактів, ситуацій, заборон і обмежень. Допомагайте їм навчитися висловлювати свої бажання, почуття та переживання, а також пояснювати свою поведінку та поведінку інших людей

11. Слідкуйте за тим, щоб жоден день не проходив без спільного читання книги (кінець дня повинен бути присвячений читанню хорошої, розумної книги)

12. Розмовляйте з дитиною і розвивайте її мову. Щодня цікавтеся дитиною, її переживаннями та досягненнями.

13. Дозволяйте дитині малювати, ліпити, розфарбовувати, вирізати і користуватися наборами для творчості. Заохочуйте її до цього і ставте умови.

14. Відвідуйте разом театри і музеї (спочатку достатньо одного залу, щоб не втомити дитину, а потім поступово, кілька разів, оглянути всю експозицію), організовуйте сімейні поїздки і показуйте дітям, де ви живете.

15. Привчайте дітей до самообслуговування, розвивайте трудові навички та любов до праці (заохочуйте спонтанність і бажання допомогти).

Додаток 4.2

<u>Десять кроків, щоб стати кращими батьками</u>

Крок 1. Любов - найважливіша потреба для всіх дітей і одна з основних передумов позитивної поведінки. Батьківська любов допомагає дітям розвивати впевненість у собі та самооцінку.

Крок 2. Прислухайтеся до того, що говорить дитина. Цікавтеся тим, що робить і відчуває ваша дитина.

Крок 3. Усі стосунки, в тому числі й ті, що ґрунтуються на любові та довірі, потребують певних меж. Батьки повинні самі встановлювати ці межі для своїх дітей. Пам'ятайте, що перетин дітьми кордонів є природною частиною процесу навчання і не повинен розглядатися як ознака непослуху. Дитина почуватиметься в більшій безпеці, якщо дотримуватиметься меж, встановлених батьками.

Крок 4. Сміх може допомогти розрядити напружену ситуацію. Батьки можуть бути дуже серйозними. Це не дозволяє їм повною мірою насолоджуватися батьківством. Не пропустіть кумедні моменти і використовуйте кожну можливість посміятися.

Спробуйте побачити світ очима дитини і зрозуміти її почуття. Згадайте, яким незрозумілим здавався вам дорослий світ, коли вас ображали в дитинстві.

Крок 6. Хваліть і заохочуйте дитину. Очікуйте, що діти будуть поводитися добре. Заохочуйте їх докладати зусиль для цього. Хваліть за хорошу поведінку.

Крок 7. Поважайте дитину як дорослу. Дозволяйте дитині брати участь у процесі прийняття рішень. Прислухайтеся до того, що говорить дитина. Якщо ви маєте сказати дитині щось неприємне, подумайте, що сказав би дорослий. Вибачтеся, якщо ви зробили щось не так по відношенню до дитини.

Крок 8. Сплануйте розпорядок дня дитини. Маленькі діти почуваються більш захищеними, коли дотримуються чіткого розпорядку дня.

Крок 9. У кожній родині є свої правила. Будьте послідовними щодо правил і гнучко підходьте до того, як маленькі діти їх дотримуються. Діти можуть заплутатися, якщо правило застосовується одного дня, а наступного дня його скасовують.

Крок 10. Пам'ятайте про власні потреби. Якщо ви відчуваєте, що виховання дітей стає занадто важкою роботою і у вас закінчується терпіння, знайдіть час для себе. Займіться тим, що приносить вам радість. Якщо ви втрачаєте контроль і хочете накричати, образити, принизити або вдарити дитину, відійдіть від неї на кілька хвилин, порахуйте до десяти і заспокойтеся.

Додаток 4.3

ВИСЛОВИ, ЯКИХ НІКОЛИ НЕ ПОВИННА ЧУТИ ВАША ДИТИНА:

«Підеш в школу, – ще довідаєшся», «Може там з тебе людину зроблять»

«Мені такий хлопчик (таке ледащо…) не треба …!»

«Перестань! Сядь і посидь! Набрид, мотаєшся отут перед очима!»

«Вдома ти он яка швидка, а як без мене, то нічого не варта…»

«А чого від нього чекати гарного? Він же…»

«То й що, що вчителька казала писати ось тут, а я тобі кажу…», «Хай собі каже вчителька, а в нас немає часу ходити на вулицю, дивитись на ту берізку… Ще чого!..»

«І що ти за дитина така! Он у інших діти як діти…»

«Скільки це може продовжуватися…»

«Ти в мене найкраща, найгарніша, не те що… Не дружи з нею…».

ВИСЛОВИ, ЯКІ ХОТІЛА Б ПОЧУТИ ВАША ДИТИНА:

«Ти мені дуже допоміг!» «Ти нас так порадувала! Ми знаємо, що ти нас не підведеш!»

«Я подумала, а що як нам зробити отак …»

«Я тебе так люблю… Ти нам дуже потрібна…»

«Я в тебе вірю…», «Подумай ще раз,… я теж колись зробила таку саму помилку…»

«Давай з татом порадимося… Разом ми вигадаємо найкращий вихід…»

«У тебе сьогодні такий войовничий настрій… То може оголосимо війну бруду й пилу … Допоможеш мені…»

«В тебе таке непросте домашнє завдання. Ти розумний хлопчик, впорався. Але додавши ще й охайності, вийде ідеально… Що, як ми зробимо так…»

Додаток 4.4

Пам’ятка батькам «Діти, Інтернет, Мобільний зв’язок»

Державна політика в Україні щодо захисту суспільної моралі спрямована на створення правових, економічних та організаційних засад, які забезпечують вільний від шкідливих матеріалів інформаційний простір. Зростання мобільної порнографії, особливо серед молоді, викликає занепокоєння щодо безпеки дітей в Інтернеті, оскільки вони часто використовують неприйнятний контент. Рекомендації щодо захисту дітей включають моніторинг користування Інтернетом, обговорення взаємодії в Інтернеті та використання програмного забезпечення для фільтрації. Вкрай важливо навчати дітей відповідальній поведінці в Інтернеті, щоб зменшити ризики, пов’язані з впливом шкідливого контенту.

Користуючись цими порадами, ви зможете максимально захистити своїх дітей від негативного впливу всесвітньої павутини. Але пам'ятайте, що Інтернет - це не тільки осередок пороку і жорстокості, а й найбагатша в світі бібліотека інформації, розваг, спілкування та інших корисних речей. Вашу дитину потрібно навчити правильно користуватися цим невичерпним джерелом інформації. Але найголовніше - допоможіть дитині зрозуміти, що ви не перешкоджаєте їй мати вільний доступ до комп'ютера, а, в першу чергу, захищаєте її. Дитина повинна вам довіряти.

Методика діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін)

На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

Запитання тесту:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би…
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.

31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини
34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.
39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
48. Сувора дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов’язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров’я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Тест на виявлення стилю виховання в родині

1 субтест.

1. Ваша дитина зазвичай сама приймає рішення щодо вибору друзів, одягу, занять за інтересами?
2. Найбільш за все у дітях ви любите самостійність та розкутість?
3. Ваша дитина може робити все, що хоче, адже так вона проявляє свою самостійність?
4. Ви не допо магаєте дитині у виконанні якихось справ?
5. Часто забороняєте щось дитині, обмежуєте її у чомусь?
6. Ви не часто запитуєте дитину про її день, стосунки з дітьми в дитячому садочку?
7. Ви не вважаєте себе відповідальним за майбутне дітей, їх подальше виховання та навчання?
8. Зазвичай ваша дитина грається самостійно, ви ж займаєтесь своїми справами?
9. Ви не знаєте улюблених ігор дитини, її улюбленої іграшки?
10. Хочете виростити свою дитину самостійною та незалежною від впливу інших людей?

2 субтест

1. Ви враховуєте думку дитини, її інтереси та прагнення?
2. Головна умова виховання вашої дитини - єдність вимог з боку батька та мами?
3. Ви часто проводите вільний час з дитиною?
4. Ви сприймаєте свою дитину як повноцінну особистість з відмінним внутрішнім світом?
5. Ви уважно ставитеся до бажань та мрій своєї дитини?
6. Поважаєте свою дитину, вважаєте її повноцінним членом сімі, до думки якого слід дослухатися?
7. Ваша дитина диспипліно вана?
8. Ваша дитина вам довіряє, виявляє інтерес до спілкування з вами?
9. Дитина сама вирішує, що вдягне на вулицю, з ким піде гуляти, а ви зважуєте ні рішення і погоджуєтесь або не погоджуєтесь?
10. Ви відчуваєте відповідальність за виховання власної дитини?

3 субтест

1. Найголовніше у вашому житті - дитина, більше ніхто не заслуговує такої уваги як вона?
2. Ви постійно відчуваєте тривогу та страх за свою дитину?
3. Ви вважаєте вашу дитину найкрасивішою, найрозумнішою, найкращою в усіх аспектах?
4. Ви намагаєтесь виконувати усі бажання дитини? (Наприклад, купляєте все, що вона забажає?)
5. Ви намагаєтесь захистити дитину від різних труднощів та життєвих негараздів?

6. Ви завжди виявляєте занепокоєність комфортом дитини?
7. Зазвичай ви виконуєте все за дитину, адже вважаєте її неготовою до виконання складних завдань?
8. Ваша дитина самостійна?
9. Ви часто переживаєте невротичний страх щодо дитини? (Страх того, що ще не сталось, але може статись)
10. Ви проводите з дитиною майже весь вільний час?

4 субтест

1. Ви прагнете стати ідеальними батьками в усіх аспектах?
2. Ви виявляєте бажання бачити свою дитину найрозумнішою та найкращою в усьо му?
3. Вам часто доводиться скаржитись на свою дитину, робити їй зауваження?
4. Ви дозволяєте дитині приймати самостійні рішення чи вважаєте, що маєте більше досвіду, щоб приймати рішення за неї?
5. У сварках та суперечках з дітьми кінцевим результатом є компроміс?
6. Вас задовольняє система виховання, яку ви використовуєте у процесі виховання своєї дитини?
7. Ваша дитина ходить на різні гуртки та секції з вашої ініціативи?
8. Ви не прислуховуєтесь до думки дитини у виборі друзів, одягу, занять за інтересами, бо маєте більше досвіду?
9. Ваша дитина завжди винна у суперечках з вами?
10. Ви хоч інколи використовуєте фізичне чи моральне насилля щодо власної дитини.

Методика APQ - Сімейний Алабамський опитувальник.

Алабамський опитувальник батьківства

Даний опитувальник містить 41 запитання. На кожне з них досліджуваному пропонується 5 варіантів відповідей від 1 до 5, де 1 - ніколи, а 5 - майже завжди.

Список запитань:

1. Як часто Ви маєте дружні розмови зі своєю дитиною?
2. Коли дитина виконала завдання добре, чи Ви даєте їй про це знати?
3. Як часто Ви погрожуєте дитині покаранням/ іншими санкціями, але в результаті не караєте її/ не виконуєте обіцяне?
4. Як часто Ви пропонуєте допомогу дитині у виконанні завдань, які їй задають у школі, на гуртках, спортивних секціях, тощо?
5. Якщо дитина поводиться добре і слухає Вас, чи Ви дозволяєте ій більше, ніж зазвичай, або винагороджуєте її якимось іншим чином?
6. Як часто дитина забуває попередити Вас, коли йде кудись?
7. Як часто Ви граєтесь, або робите інші приємні речі з Вашою дитиною?
8. У ситуаціях, коли дитина зробила щось не так (наприклад, сказала неправду, не виконала обіцянку, образила когось) і мала би пережити наслідки своїх дій, як часто у Вас опускаються руки і Ви залишаєте все як е?
9. Чи Ви запитуєте про те, як пройшов в дитини її день у школі, під час інших занять?
10. Чи Ви дозволяєте своїй дитині НЕ приходити додому вчасно?
11. Чи допомагаєте Ви своїй дитині у виконанні домашніх завдань?
12. Чи часто Ви відкладаєте спроби змусити дитину Вас слухати, тому що це забирає надто багато зусиль та викликає забагато проблем?
13. Як часто Ви хвалите свою дитину, коли вона зробила щось добре?
14. Як часто Ви розпитуєте свою дитину про її плани на день?
15. Як часто саме Ви водите(відвозите) свою дитину на гуртки, спортивні секції, тощо?
16. Як часто Ви хвалите свою дитину за те, що вона добре поводиться?
17. Чи Ви знайомі з друзями своєї дитини?
18. Чи Ви обіймаєте або цілуєте дитину, коли вона зробила щось добре?
19. Як часто Ви відпускаєте дитину кудись не встановлюючи час, коли саме вона має повернутися додому?
20. Як часто Ви говорите зі своєю дитиною про її друзів?
21. Як часто Ви дозволяєте своїй дитині виходити з дому після настання темряви без супроводу дорослих?

22. Як часто Ви кажете дитині, що покараєте її на певний термін/ обмежите її доступ до певних ресурсів, проте відходите від озвучених умов раніше, ніж це було заплановано?
23. Як часто Ваша дитина допомагає Вам планувати сімейні справи?
24. Як часто Ви буваєте настільки зайняті, що забуваєте де Ваша дитина і що вона робить?
25. Як часто, в силу різних причин, Ви НЕ звертаєте увагу на ситуації, в яких дитина поводить себе погано по відношенню до інших людей, тварин, своїх обов'язків (наприклад, каже неправду, не виконує обіцяне, ображає когось)?
26. Як часто Ви відвідуєте батьківські збори, виступи, інші події, пов'язані з вашою дитиною?
27. Коли ваша дитина допомагає вам по дому, чи даєте Ви їй знати, що вам це подобається?
28. Як часто Ви не пильнуєте за тим, чи Ваша дитина повертається додому вчасно?
29. Як часто Ви не кажете своїй дитині, куди Ви йдете?
30. Як часто Ваша дитина повертається додому більш ніж на годину пізніше, ніж Ви її очікуєте?
31. Як часто ступінь покарання/ санкцій, які Ви даєте дитині, залежить від Вашого настрою, а не ступеню провини дитини?
32. Як часто Ваша дитина залишається вдома без нагляду дорослих?
33. Як часто Ви б'єте дитину, якщо вона зробила щось погане?
34. Як часто Ви даєте ляпаса дитині, якщо вона зробила щось погане?
35. Як часто Ви забираєте в своєї дитини якісь привілегії (наприклад, телефон, час за комп'ютером, гроші тощо), щоб вплинути на її погану поведінку?
36. Як часто Ви відправляєте дитину в її кімнату, щоб вплинути на її погану поведінку?
37. Як часто Ви б'єте свою дитину ремнем, чи іншим об'єктом за її погану поведінку?
38. Як часто Ви кричите на свою дитину, коли вона зробила щось погане?
39. Як часто Ви спокійно пояснюєте вашій дитині, чому її поведінка є поганою і які у Вас є очікування до неї?
40. Як часто Ви ставите дитину в куток (садите на стільчик, змушуєте до бездіяльності будь-яким іншим чином) як наслідок її поганої поведінки?
41. Як часто Ви даєте дитині додаткові домашні справи, як наслідок її поганої поведінки?

Додаток 5

Зведена таблиця результатів дослідження

Досліджувані	Тест комунікативних умінь для дошкільників			Методика „Аналіз сімейних взаємин” (АСВ) Е.Г. Ейдеміллера																	Опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Століна)					
			Гіперпротекція	Гіпопротекція	Потурання	Ігнорування потреб підлітка	Надмірність вимог (обов'язків)	Недостатність обов'язків дітей	Надмірність вимог	Недостатність вимог-заборон до дитини	Надмірність санкцій (жорстокий стиль виховання)	Мінімальність санкцій	Нестійкість стилю виховання	Розширення сфери батьківських почуттів	Перевага, підтримка у підлітка дитячих якостей	Виховна непевність батьків	Фобія втрати дитини	Нерозвиненість батьківських почуттів	Проекція на дитину власних небажаних якостей	Винесення конфлікту між подружжям в сферу виховання	Перевага чоловічих якостей	Перевага жіночих якостей	Прийняття-відштовхування	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха
1	3	3	5	4	2	2	3	5	7	6	5	2	3	8	3	2	3	3	2	2	2	5	3	5	3	4	2
2	4	4	6	5	3	3	2	4	6	5	3	3	4	9	4	3	4	2	3	5	3	9	5	5	5	5	5
3	2	2	4	3	5	4	4	3	9	2	4	4	2	5	2	2	9	2	4	8	2	9	6	6	6	3	3
4	5	5	3	4	4	2	3	5	4	3	6	2	4	8	3	4	8	2	2	6	5	5	9	9	6	4	3

5	2	2	6	6	2	2	4	3	3	8	9	2	3	6	4	3	5	3	5	4	3	3	3	8	5	5	5
6	3	3	5	4	3	3	3	3	5	5	5	2	3	8	5	3	6	4	2	4	8	4	5	4	5	9	4
7	3	2	3	5	5	4	5	4	3	3	4	3	3	9	4	3	9	5	2	3	3	3	4	3	8	8	2
8	9	6	4	3	6	3	3	5	5	6	5	4	5	7	5	1	9	3	9	5	2	3	3	5	9	4	3
9	5	3	3	2	4	5	3	6	7	4	5	9	3	3	4	2	8	5	3	6	4	9	5	3	5	3	5
10	3	2	4	4	5	4	4	9	8	3	5	2	4	5	3	3	5	3	4	9	5	3	3	3	6	3	3
11	4	3	2	5	3	3	9	3	4	2	3	3	3	8	5	3	4	3	3	2	5	3	9	3	4	5	2
12	3	3	9	6	3	2	2	4	5	4	2	3	3	9	2	3	5	5	5	3	3	5	8	5	5	3	3
13	4	5	5	4	4	3	3	3	3	3	6	2	4	8	3	3	8	4	3	2	5	3	5	9	3	5	3
14	3	2	3	5	5	4	4	2	2	7	5	4	3	10	3	3	9	3	5	3	3	3	3	9	9	3	3
15	3	3	2	5	3	3	3	3	9	4	3	3	3	9	3	3	8	3	5	3	3	3	4	9	3	3	3